

როლანდ თოფჩიშვილი

„კავკასიური ცივილიზაციის“ შესახებ

ბოლო დროს ხშირად საუბრობენ „კავკასიურ ცივილიზაციაზე“ – ასეთი სათაურით გამოიცემა წიგნები, სხვადასხვა სახის ნაშრომები, ტარდება საერთაშორისო სამეცნიერო ფორუმები. შეგნებულად არ ვასახელებთ ამ სათაურების შემცველ ქართველ ავტორთა სამეცნიერო თუ სხვა ხასიათის პუბლიკაციებს, თუმცა, ის კი უნდა აღვნიშნოთ, რომ ბოლო წლებში თბილისში ჩატარებული ორი საერთაშორისო კონგრესის დევიზი იყო: „კავკასიური ცივილიზაცია: ისტორია და თანამედროვეობა“.

უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღვნიშნოთ, რომ კავკასია ევროპისა და აზიის მიჯნაზე მდებარე საკმაოდ დიდი რეგიონია, რომლის ფართობი დღეს მიღებული ხელოვნური განსაზღვრით 467 964 კვადრატული კილომეტრია, ხოლო რეალურად – უფრო მეტი. აღვნიშნულ ფართობს თუ დავუმატებთ თანამედროვე თურქეთისა და ირანის ფარგლებში მოქცეულ რეალური გეოგრაფიული კავკასიის ფართობს (თურქეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთი ვილაიეთები და ირანის ჩრდილო-დასავლეთი ორი ოსთანის უკიდურესი ჩრდილოეთი მხარეები), მისი ფართობი 580 000 კვადრატულ კილომეტრს აჭარბებს. თანამედროვე მეცნიერული მონაცემებით, ჩრდილოეთ კავკასია ევროპას ეკუთვნის, სამხრეთ კავკასია – აზიას. კავკასიას ერთი ფრიად მნიშვნელოვანი რამ ახასიათებს: ის მთელი ისტორიის მანძილზე და დღესაც ეთნიკურად და კულტურულად იყო და არის უაღრესად ჭრელი. კავკასია იყო სხვადასხვა კულტურებისა და ეთნოსების თანაარსებობის, შეხვედრის გეოგრაფიული არეალი. არც ის უნდა დავივიწყოთ, რომ, თავისი

გეოგრაფიული მდებარეობის გამო, კავკასია სხვადასხვა იმპერიების ინტერესთა სფეროში შედიოდა. ასეა ეს დღესაც.

სხვადასხვა ბუნებრივ-გეოგრაფიულ და კლიმატურ პირობებში მცხოვრებ მრავალრიცხოვან და სხვადასხვა იდეოლოგიის მატარებელ ხალხებს ჰქონდათ თუ არა საერთო, მსგავსი კულტურა და იყვნენ თუ არა ისინი ერთი ცივილიზაციის შემადგენელი ნაწილი? უფრო სხვანაირად რომ ვთქვათ, არსებობდა თუ არა „კავკასიური ცივილიზაცია“? მკითხველი მიხვდება, რომ კავკასიური ცივილიზაციის ბრჭყალებში ჩასმა დასმული საკითხისადმი ჩვენს დამოკიდებულებას გამოხატავს.

უპირველეს ყოვლისა, ტერმინ „ცივილიზაციის“ შესახებ. რას გულისხმობდნენ და რას გულისხმობენ ამ ტერმინში? პრობლემის გადასაწყვეტად მის დეფინიციას უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს. ისევე როგორც „კულტურის“, „ცივილიზაციის“ მრავალი განმარტება არსებობს, ესე იგი მეცნიერებაში ამ ცნების/ტერმინის საყოველთაოდ მიღებული განსაზღვრება არ გაგვაჩნია. მიუხედავად ამისა, „ცივილიზაციის“ მოელ რიგ პოსტულატებზე მეცნიერები შეთანხმებული არიან. ტერმინს საფუძვლად უდევს ლათინური სიტყვა – **civilis** – რაც ნიშნავს „სამოქალაქოს“, „სახელმწიფოებრივს“. ჩვეულებრივ, ფილოსოფიურ ლექსიკონებსა და ენციკლოპედიებში ცნება „ცივილიზაცია“ ასეა განმარტებული: **საზოგადოების მატერიალური და სულიერი მიღწევის ერთობლიობა**. ფილოსოფიურ კონცეფციებში ცივილიზაციას მსოფლიო-ისტორიული პროცესის ანალიზის კონტექსტში განიხილავენ. ფრანგი განმანათლებლები ცივილიზებულს უწოდებდნენ ისეთ საზოგადოებას, რომელიც გონებასა და სამართლიანობაზე იყო დაფუძნებული. ზოგიერთი მეცნიერი (ი. კანტი, ო. შპენგლერი, ნ. დანიელესკი) მას „კულტურის“ ცნებას უპირისპირებდა. ა. ტოინბი ცივილიზაციას განსაზღვრავს როგორც კვლევის ხელოვნურად იზოლირებულ ისტორიის მონაკვეთს, ისე რომ ყოველი მონაკვეთის მთლიანობა განპირობებს ერთი ცივილიზაციის მეორისაგან გამიჯვნას. თანამედროვე სოციოლოგიაში (ლ. უაიტი) ცივილიზაცია განიხილება შინაგანი ორგანიზებულიობის თვალსაზრისით, იმ აზრით, რომ საზოგადოება განპირობებული

ლია სამი ძირითადი კომპონენტით: ტექნიკით, სოციალური ორგანიზაციითა და ფილოსოფიით, თანაც დანარჩენი კომპონენტების განმსაზღვრელად ტექნიკას მიიჩნევენ. ისევე როგორც სხვა შემთხვევებში, მარქსიზმი (ფ. ენგელსი) ცივილიზაციასთან მიმართებაში კლასობრიობის პოზიციიდან გამოდიოდა და მის ქმნალობას წოდებებსა და კლასებს შორის ანტაგონიზმის გაჩენას, შრომის დანაწილების გაღრმავებას, კლასობრივ ურთიერთობათა არსის გამომხატველი კანონების წარმოშობას უკავშირებდა.¹

ამრიგად, სხვადასხვა გაგებით ცივილიზაცია არის: 1. კულტურის სინონიმი, 2. საზოგადოებრივი განვითარების საფეხური, მატერიალური და სულიერი კულტურის ღონე, 3. საზოგადოებრივი განვითარების საფეხური, რომელიც ბარბაროსობის შემდეგ ჩნდება.²

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ერთმანეთისაგან განსხვავდება ცივილიზაციის ფრანგულ-ინგლისური და გერმანული გაგება. ცივილიზაციის შესახებ ცნობილი მეცნიერის ნორბერტ ელიასის ზოგიერთ შეხედულებას შემოგთავაზებთ: „ცივილიზაციის“ ცნება სრულიად განსხვავებულ ფაქტებს მიესადაგება: ტექნიკის მდგომარეობას, მანერების სახეს, მეცნიერული ცოდნის განვითარებას, რელიგიურ იდეებს და ჩვეულებებს. ის შეიძლება ქალისა და მამაკაცის ცხოვრების წესს, სამართლებრივი დასჯის ფორმებს თუ საჭმლის მომზადებას ეხებოდეს“. „მასში (ცივილიზაციაში – რ. თ.) შეჯამებულია ყველაფერი, რაშიც უკანასკნელი ორი ან სამი საუკუნის დასავლური საზოგადოება უფრო ადრინდელ ან თანამედროვე „პრიმიტიულ“ საზოგადოებებთან მიმართებაში თავს აღმატებულად მიიჩნევს. მისი საშუალებით დასავლური საზოგადოება ცდილობს დაახასიათოს ყველაფერი ის, რაც მის თავისთავადობას გამოხატავს და რითაც ის ამყობს: თავისი ტექნიკის მდგომარეობა, თავიანთი მანერების სახე, თავისი მეცნიერული ცოდნის თუ

¹ ფილოსოფიური ლექსიკონი. თბ. 1987, გვ. 670. თარგმანი რუსული გამოცემისა – Философский Словарь. Под редакцией И. Т. Фролова. М. 1980.

² Философский энциклопедический словарь. М. 1989.

მსოფლმხედველობის განვითარება და სხვა მრავალი.³ ცივილიზაციის ფრანგული და ინგლისური ცნება ეხება პოლიტიკურ, ეკონომიკურ, რელიგიურ, მორალურ და საზოგადოებრივ ფაქტებს. ამ შემთხვევაში აქცენტი ძირითადად გადატანილია ადამიანთა მიღწევებზე, თუმცა მათ ქცევებსაც განსაკუთრებულ ყურადღებას ანიჭებდნენ. „გერმანულენოვან სიტყვათხმარებაში, „ცივილიზაცია“, რაღაც ძალიან საჭიროს, მაგრამ მაინც მეორე რანგის ღირებულებას აღნიშნავს, უფრო ზუსტად, კი იმას, რაც ადამიანის გარეგნულ მხარეს, ადამიანური არსებობის ზედაპირულ შრეს მოიცავს.“⁴

არსებობს ცივილიზებული ადამიანის ცნებაც. ცივილიზებულ ადამიანში გულისხმობენ განათლებულ, ზნეობრივ, დახვეწილ, თავაზიან, კარგი მანერების მქონეს. ახალი ისტორიის საწყისი ეტაპიდან ევროპელები მხოლოდ თავიანთ თავს თვლიდნენ ცივილიზებულად და კოლონიზაციას, დაპყრობებს ამით ამართლებდნენ, რომ არაცივილიზებული ხალხები ცივილიზებულ ხალხებად უნდა ექციათ. ეგვიპტის დაპყრობის დროს ნაპოლეონი ჯარისკაცებს მოუწოდებდა: „ჯარისკაცებო, თქვენ ახორციელებთ დაპყრობას, რომლის შედეგები განუზომელი იქნება ცივილიზაციის თვალსაზრისით“. სხვათა შორის, რუსეთის იმპერიაც ამავე დევიზით ამართლებდა იმპერიის სხვათა ხარჯზე გაფართოვებას.⁵ დღესაც რუსეთში გამოსული სამეცნიერო ლიტერატურა იმითაა გამსჭვალული, რომ კავკასიის არაცივილიზებულ ხალხებს ცივილიზაციის გზაზე აყენებდნენ.

„ცივილიზაცია“ გარკვეულ დაპირისპირებაშია „კულტურის“ ცნებასთან. კულტურა თუ ეთნიკურია/ეროვნულია, ამას ვერ ვიტყვით „ცივილიზაციის“ შესახებ. კულტურა ბევრად უფრო ადრე, ადამიანის გაჩენისთანავე წარმოიქმნა: პირველი ქვის იარაღი უკვე კულტურის ელემენტი იყო. ცივილიზაცია კი საკმაოდ გვიან წარმოიქმნა. მიიჩნევენ, რომ ცივილიზაცია თავის არსებობას იწყებს სახელმწიფოების და ქა-

³ ნ. ელიასი. ცივილიზაციის პროცესის შესახებ. წიგნი I. თბ. 2005, გვ. 62.

⁴ ნ. ელიასი. ცივილიზაციის პროცესის შესახებ, გვ. 63.

⁵ В. В. Гудаков. Северо-Западный Кавказ в системе межэтнических отношений с древнейших времен до 60-х годов XIX века. СПб. 2007, гв. 502.

ლაქების გაჩენის შემდეგ. ცივილიზაციისათვის ეთნიკური/ეროვნული განსხვავებანი არსებითი არ არის. მთელი რიგი ხალხები შეიძლება ერთი ცივილიზაციისადმი იყვნენ მიკუთვნებული. „კულტურა მატერიალურ და სულიერ ფასეულობათა ერთობლიობაა, ადამიანი რომ ქმნიდა დღიდან მისი გაჩენისა. ცივილიზაცია კი მსოფლიო-ისტორიული პროცესის ერთ გარკვეულ ეტაპზე წარმოქმნილი საზოგადოებაა, ან როგორც მას უწოდებენ – სოციალურ-პოლიტიკური და კულტურული ორგანიზმია. ამიტომაცაა ცივილიზაცია უფრო ფართო ცნება: იგი მოიცავს როგორც სოციალურ-ეკონომიკურ, საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ, ასევე კულტურულ სტრუქტურებს.“⁶

„ცივილიზაციის“ განმსაზღვრელ კრიტერიუმთაგან და დამახასიათებელ ნიშან-თვისებათაგან ყველაზე უფრო სრულყოფილადაა მიჩნეული ინგლისელი ისტორიკოსისა და არქეოლოგის გორდონ ჩაილდის შემუშავებული სქემა. გ. ჩაილდის მიხედვით „ცივილიზაციას“ ათი არსებითი ნიშანი ახასიათებს:

1. სახელმწიფო ორგანიზაცია;
2. სოციალურად დიფერენცირებული საზოგადოება; კლასების არსებობა;
3. მიწაზე მემკვიდრეობითი საკუთრება;
4. გადასახადების სისტემა და რეგულარული ხარკის მიღებით დაგროვილი ცენტრალიზებული სიმდიდრე;
5. სავაჭრო ურთიერთობათა განვითარება;
6. პროფესიონალ ხელოსანთა, სპეციალისტთა გაჩენა;
7. დამწერლობა;
8. ქალაქების გაჩენა;
9. მონუმენტური ნაგებობები;
10. მეცნიერებისა და ხელოვნების ჩანასახები.⁷

1958 წელს ჩიკაგოში ცივილიზაციისადმი საკითხებისადმი მიძღვ-

⁶ ო. ლორთქიფანიძე. ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან. თბ. 2002, გვ. 5.

⁷ G. Childe. The Urban Revolution // Town Planning Review. Liverpool. 1950. V. 21. №1. http://en.wikipedia.org/wiki/Urban_Revo_Revolution.

ნილ დისკუსიაზე საჭიროდ მიიჩნიეს ჩამოთვლილი ნიშან-თვისებების შემცირება. გ. ჩაილდის ჩამონათვალიდან გამოიყო ცივილიზაციის სამი ძირითადი მახასიათებელი: 1. ქალაქების გაჩენა; 2. დამწერლობის გაჩენა; 3. მონუმენტური ნაგებობების გაჩენა. შეიძლება ითქვას, რომ დღეისათვის მეცნიერებაში განმტკიცებულია მოცემული მიდგომა. მაგალითად, ავტორები წიგნისა «*Древние цивилизации*» (რედაქტორი გ. ბონგრად-ლევინი) ხუთ ნიშანზე ჩერდებიან: 1. ქალაქების არსებობა; 2. სახელმწიფო; 3. სამართალი; 4. დამწერლობა; 5. სოციალური სტრატეფიკაცია, რომლებიც არსებითად ზემოთ ჩამოთვლილ კრიტერიუმებში თავსდებიან.⁸ ცივილიზაციისადმი ანალოგიური დამოკიდებულება გააჩნიათ აგრეთვე ვ. მასონს, რ. ადამსს, კ. რენფრიუს, კ. ფლანერის. ამ უკანასკნელის ფორმულირებით, ცივილიზაცია კულტურული ფენომენების კომპლექსია, რომელიც დაკავშირებულია სოციალური ორგანიზაციის ისეთ ფორმასთან, როგორიცაა სახელმწიფო. ზემოხსენებული ვ. მასონი პირველი ცივილიზაციების სპეციფიკურ თავისებურებად ფიზიკური შრომიდან გონებრივი შრომის გამოყოფასა და იდეოლოგიის სფეროში ცვლილებებს მიიჩნევდა, როდესაც – ახალი იდეოლოგიური კანონები ფორმირდება, რომლებიც, როგორც წესი, რელიგიურ ფორმებში გამოიხატება.⁹ კიდევ ერთი ავტორის შესახებ: ძველი ჩინური კულტურის მკვლევარი ვ. ებერხარდი ცივილიზაციის აუცილებელ ელემენტებად მიიჩნევს: 1. სოციალურად დიფერენცირებულ საზოგადოებასა და სახელმწიფო ორგანიზაციას; 2. მარცვლეული კულტურების მოყვანაზე აქცენტირებულ მიწათმოქმედებასა და მოშინაურებული საქონლის გამოყენებას; 3. საქალაქო ცენტრების (თუნდაც ერთის) და, შესაბამისად, ქალაქური ტიპის არქიტექტურის არსებობას; 4. ლითონების გამოყენებას; 5. დამწერლობას; 6. სახელმწიფო აღრიცხვიანობას.¹⁰

წიგნში „თეორიული ეთნოლოგია“ ცივილიზაციის შემდეგი განმარტება გვაქვს მოცემული: „*აღამიანთა ლოკალური სოციო-კულტუ-*

⁸ <http://kultby.in/tag/osnovnye-priznaki-civilizacii>.

⁹ В. Массон. Первые цивилизации. Л. 1989; http://yanko.lib.ru/books/hist/masson-first_civilizations.

¹⁰ ი. ლორთქიფანიძე. ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან, გვ. 5.

რული ერთობა, რომელმაც თავისი განვითარებისას მატერიალური და სულიერი კულტურის მნიშვნელოვან პროგრესს მიაღწია. ცივილიზაციის ნიშნებად მიაჩნიათ: სახელმწიფო, ქალაქები, მონეტა, ვაჭრობა, დამწერლობა და სხვა. ფართო მნიშვნელობით ცივილიზაცია მოიცავს ხალხთა ჯგუფებს, აგრეთვე ვრცელ გეოგრაფიულ სივრცეებს ან მთელ კონტინენტებს და ვარაუდობს ისეთი ცივილიზაციების არსებობას, როგორებიცაა ევროპული, აზიური, არაბული და ა. შ. საზოგადოების განვითარების თანამედროვე დონეზე მეცნიერები კაცობრიობას რამდენიმე ცივილიზაციად ყოფენ (მათი რაოდენობა ოთხიდან რვაამდე მერყეობს). მაგალითად, ამერიკელი სოციოლოგი ჰანტინგტონი ამტკიცებს, რომ დღეისათვის მსოფლიოში არსებობს ისეთი ცივილიზაციები, როგორებიცაა დასავლური, მართლადიდებლურ-ქრისტიანული, კონფუციური, იაპონური, ისლამური, ინდუსტრიული და აფრიკული, რომლებიც ხალხთა ნაციონალურ-რელიგიურ თავისებურებებს ეყრდნობა. რუსები ცალკე გამოყოფენ რუსულ ცივილიზაციას, მას სხვანაირად ევრაზიულ ცივილიზაციასაც უწოდებენ და აღნიშნავენ, რომ მასში ორი საწყისია შერწყმული. თითოეული ცივილიზაციისათვის მეტ-ნაკლებად დამახასიათებელია ისტორიული პირობების, ნაციონალური, კულტურული, ფსიქოლოგიური ნიშნების ერთობა, რომელშიც სხვადასხვა ეთნოსები გლობალურ ერთობებად არიან გაერთიანებულნი.¹¹

ცივილიზაციის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრებები შეჯერებულია: ა) „ცივილიზაციის ერთი ძირითადი მნიშვნელობაა მისი, როგორც გარკვეული ტიპის მთლიანად წარმოდგენა. როგორც ამა თუ იმ სოციალური ერთობის განვითარების გარკვეულ საფეხურად ყოფნა“; ბ) „ცივილიზაციის ცნების მეორე მნიშვნელობა დაკავშირებულია სოციალური ყოფიერების გარკვეულ ეტაპთან, ევლურობისა და ბარბაროსობის შემდგომ პერიოდთან, რომელიც წარმოდგენილია უწყვეტად დღევანდლამდე“; გ) ცივილიზაციის მესამე მნიშვნელობა განიხილება როგორც ცალკეულ კულტურათა განვითარება.

¹¹ რ. თოფჩიშვილი, ქ. ხუციშვილი, რ. გუჯეჯიანი. თეორიული ეთნოლოგია. თბ. 2010, გვ. 447-448.

რების ერთ-ერთი ეტაპი“.¹² „ცივილიზაცია ადამიანთა კულტურული დაჯგუფების ყველაზე მაღალი საფეხურია, კულტურული განსაზღვრის ის უმაღლესი დონე, რაც სხვა ნიშან-თვისებებთან ერთად გამოარჩევს ადამიანს დანარჩენ ბიოლოგიურ სახეობათაგან. ამ თუ იმ ცივილიზაციის გამორჩეულობას განაპირობებს როგორც საერთო ენა, ისტორია, რელიგია, ადათები, წეს-ჩვეულებები – ისე ადამიანის მიერ საკუთარი მეობის განსაზღვრის სუბიექტური ნება“.¹³

ზემოთ ცივილიზაციის სხვადასხვა მიდგომაზე გავამახვილეთ ყურადღება, მაგრამ აქცენტი ძირითადად ისტორიულ მიდგომაზე შევაჩერეთ. არსებობს რეგიონალური, სტადიური, ფორმაციული, ლოკალური ცივილიზაციის ცნებები. რეგიონალურ ცივილიზაციებში ეთნიკურ და ეთნოსთაშორის ცივილიზაციებს გულისხმობენ, სტადიალურში – კაპიტალიზმამდელ, კაპიტალისტურ, პოსტინდუსტრიულ ცივილიზაციებს, ფორმაციულში – მონათმფლობელურ, ფეოდალურ, კაპიტალისტურ ცივილიზაციებს, ლოკალურში – ევროპულ, აზიურ, ახლოაღმოსავლურ ცივილიზაციებს. ლიტერატურაში ხშირად საუბრობენ აგრეთვე შუემწერულ, კრეტულ, ანტიკურ, ჩინურ, ბიზანტიურ, ინდურ, ისლამურ და ა. შ. ცივილიზაციებზე. ადვილად შესაძმნევია, რომ ზოგიერთი ცივილიზაცია მჭიდროდაა დაკავშირებული ეთნოსებთან ან სახელმწიფოებთან: იაპონური, რუსული, გერმანული, ძველბერძნული, რომაული, შუემწერული, ჩინური, ეგვიპტური, ასირიულ-ბაბილონურ-ფინიკიური, ახალ-სემიტური ანუ არაბული, მექსიკური, პერუანული...¹⁴ ა. ტონინი 21 ლოკალურ ცივილიზაციას გამოყოფდა. ეთნიკურ ცივილიზაციებს შორის უდავოდ გამოიყოფა ქართული ცივილიზაციაც, რომელიც ცივილიზაციის ყველა კრიტერიუმს აკმაყოფილებდა.¹⁵

არსებობდა თუ არა კავკასიური ცივილიზაცია, რომელიც რეგიონ-

¹² ე. კოდუა. კულტურის სოციოლოგია. თბ. 2001, გვ. 113-114.

¹³ საზოგადოება და პოლიტიკა. II. თბ. 1999, გვ. 8.

¹⁴ Э. Сайко. Цивилизация в пространственно-временном континууме социальной эволюции и проблема ее системного слома, Цивилизация. Восхождение и слом: Структурообразующие факторы и субъекты цивилизационного процесса. М. 2003, გვ. 16.

¹⁵ ო. ლორთქიფანიძე. ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან.

ნალურ ცივილიზაციად უნდა განიხილებოდეს. „კავკასიური ცივილიზაციის“ აქტიურ მომხრეთა შორის შეიძლება *ი. ხაძიევი* და *ვ. დავიდოვიჩი* დავასახელოთ. პირველისათვის ცივილიზაციის ნიშნებია: ტერიტორიის ერთიანი მასივი, მასზე ერთი და იგივე ტომებისა და ხალხების ყოფნა, საერთო ისტორია, ერთი რასა, ფსიქოლოგია, ერთნაირი წეს-ჩვეულებები და ტრადიციები, დამწერლობა...¹⁶ *ი. ხაძიევისათვის* კავკასიური ცივილიზაციის უარყოფის საფუძველს კავკასიელ ხალხებში სხვადასხვა მსოფლიო რელიგიების არსებობა ხელის შემშლელი ფაქტორი არაა. მიუხედავად იმისა, რომ ვაინახები მუსლიმები არიან და ქართველები – მართლმადიდებლები, მათ მაინც ერთნაირი წეს-ჩვეულებები და ტრადიციები, ტანსაცმელი და საკვები, მონათესავე ენები აქვთ, მიეკუთვნებიან ერთ რასას. რით შეიძლება აღნიშნულ ავტორს ვუპასუხოთ? მის მიერ ჩამოთვლილი კრიტერიუმებიდან არც ერთი არ მიეკუთვნება ცივილიზაციის ნიშნებს. ცივილიზაციის ნიშანი არაა „ტერიტორიის ერთიანი მასივი“, ანუ მეზობლად ცხოვრება, რასა, წეს-ჩვეულებები და ტრადიციები. ანდა ვინ დაადასტურა, რომ ქართველებსა და ჩეჩენ-ინგუშებს ერთნაირი წეს-ჩვეულებები და ტრადიციები ჰქონდათ. მეზობელ ქართველ მთიელებთან შეიძლება ვაინახებს მსგავსი ტრადიციები ჰქონდათ, მაგრამ რა ვუყოთ დანარჩენ საქართველოს? ერთი რასობრივი ტიპი თუ ცივილიზაციის ნიშანია, მაშინ ყველა ევროპეიდი ან მონგოლოიდი ევროპეიდული და მონგოლოიდური ცივილიზაციების წარმომადგენლები ყოფილან. ვინ ადასტურებს, რომ ჩრდილოეთ კავკასიელებსა და ქართველებს საერთო ისტორია ჰქონდათ? საინტერესოა, ამ საერთო ისტორიაში პოლიტიკური ისტორია იგულისხმება, სოციალური, ეკონომიკური თუ ეთნიკური? ერთი სიტყვით, ქართველებსა და ვაინახებს საერთო არც კვებითი კულტურა და არც სამოსი ჰქონიათ. მეზობელი ქართველთა ეთნოგრაფიული ჯგუფის – ხევსურებისგანაც კი (რომლებიც ერთიან ქართულ სახელწიფოებრივ სისტემაში ავტონომიურად ფუნქციონირებდნენ), ამ მხრივ განსხვავებული კულტურის ელემენტები გააჩნდათ. საერთოდ, ვაინახებსა და ქართველ

¹⁶ <http://www.ia-maximum.ru/press283.htm>.

მთიელებს მხოლოდ კულტურის ზოგიერთი ელემენტი ჰქონდათ საერთო. კულტურის ელემენტების საერთოობა კი სხვადასხვა ეთნოსებს ერთ საერთო ცივილიზაციაში არ აქცევს. როგორ შეიძლება სხვადასხვა რელიგიების, ამ შემთხვევაში ისლამისა და მართლმადიდებლობის მიმდევარნი ერთი ცივილიზაციის ნაწილნი იყვნენ? ყველაზე გასაოცარი ისაა, რომ ცივილიზაციის საერთო ნიშნად დასახელებული ავტორი დამწერლობასაც ასახელებს. დამწერლობა კავკასიაში ხომ მხოლოდ ქართველებსა და სომხებს ჰქონდათ. ქართული დამწერლობა ჩანებისა და ინგუშებისაც იყო? ისტორიაში ასეთი არც ერთი ფაქტი არაა დადასტურებული. ერთი ნიშანდობლივი კრიტერიუმი კავკასიური ცივილიზაციისა თურმე კავკასიაში მცირერიცხოვანი ხალხების დიდი რაოდენობით არსებობაც ყოფილა (?!).

ზემოთ დასახელებულ მეორე ავტორზე – ვ. დავიდოვიჩზე საუბარიც არ ღირს, იმიტომ, რომ ქართველთა ეთნოგრაფიული ჯგუფი – ხევსურები – მას ცალკე ეთნოსი ჰგონია, ხოლო ქართველები და თურქულენოვანი ყუბუხები – ერთი ხის სხვადასხვა შტოები, მაგრამ, რადგან ის ე. წ. საერთო კავკასიური ცივილიზაციის ექვს ნიშანს გამოყოფს, ამ ნიშნებსაც უნდა გავეცნოთ. ავტორი აღნიშნავს: «Отмеченные А. Тойнби 36 цивилизаций не включают в себя кавказскую. Думается, что это, мягко говоря, недоработка крупного мыслителя».¹⁷ მის მიერ გამოყოფილი ექვსი ნიშანი კი შემდეგია: 1. რეგიონის ყველა ხალხიათვის დამახასიათებელი ნიშნები დაკავშირებულია მთურ ლანდშაფტში მრავალწლიანი ცხოვრებით, რამაც განაპირობა მეურნეობისა და ყოფის თავისებურებები, მითოლოგიის ერთიანი ელემენტები, ჩვეულებათა და ტრადიციების სპეციფიკა. აქვე ხაზი ესმის მთიელთა თავისებურ მენტალიტეტს, ემოციურობას, რაც, თურმე, არა მხოლოდ მთაში

¹⁷ В. Е. Давыдович. Существует ли кавказская цивилизация? Научная мысль Кавказа. Ростов н/Д. 2000. №2 (22). ცივილიზაციაზე ანალოგიური შეხედულება ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაშიცაა გამოთქმული: „არც ერთი მათგანი (6. დანილევსკი და ა. ტოინბი – რ. თ.) კავკასიის ცივილიზაციაზე არ მიუთითებს. ვფიქრობთ, კარგი იქნება, თუ შეცნიერებაში ეს ხარვეზი გამოსწორდება“ (ჯ. კვიციანი. კავკასია და კავკასიელები. თბ. 2010, გვ. 14).

მცხოვრებთათვის, არამედ ყუმიუხებისა და აფშერონის ნახევარკუნძულზე მკივდრებისათვისაც ნიშანდობლივი ყოფილა; 2. მეურნეობის, მემცენარეობისა და მეცხოველეობის, ხალოსნობის, არქიტექტურული ფორმებისა და კვების თავისებურებანი. ისტორიული მახსოვრობა; 3. გვაროვნული და ფეოდალური ურთიერთობები; 4. სულიერი კულტურის ბევრი ნიშნის თანხვედრა. ამ თანხვედრის დამადასტურებელი ყოფილა „ნართების“ ეპოსისა და შოთა რუსთაველის სტრიქონების მსგავსება; 5. ნაციონალური ფსიქოლოგიის იდენტური მომენტები: თავისუფლებისმოყვარე სული და სიფიცხე, უხუცესთა ავტორიტეტის აღიარება და ეტიკეტური ნორმების სკრუპულოზური დაცვა; 6. წარსულისათვის დამახასიათებელი იყო შეხლა-შემოხლა და თარეშები, მაგრამ კავკასიელებმა ერთმანეთს შორის ხანგრძლივი სრულმასშტაბიანი ომები არ იცოდნენ.

როგორც აშკარად ჩანს, *გ. დავიძლიშის*ათვის მთლად უცნობია ცივილიზაციისათვის დამახასიათებელი ნიშნები. ზოგიერთ კავკასიურ ეთნოსს მეურნეობის მსგავსი ფორმები თუ გააჩნია, სხვათა მეურნეობის ფორმები ფრიად განსხვავდება ერთმანეთისაგან; რამდენიმე კავკასიურ ეთნოსს თუ საერთო და მსგავსი მითოლოგია გააჩნია (მაგალითად, „ნართების“ ეპოსი), ძირითადი ეთნოსებისათვის ის დამახასიათებელი არაა; ჩრდილოეთ კავკასიელთა მენტალიტეტს თუ საერთოობა გააჩნია, ამას ვერ ვიტყვით ჩრდილოეთ კავკასიელთა და სამხრეთ კავკასიელთა მენტალიტეტზე. სამხრეთ კავკასიელთა, კერძოდ, სომეხთა და კავკასიელთა მენტალიტეტიც კი მიუხედავად ქრისტიანული სარწმუნოების მრავალსაუკუნოვანი რწმენისა, ფრიად განსხვავებულია; გვაროვნული ურთიერთობა და ცივილიზაცია ერთმანეთთან შეუთავსებელი მოვლენებია. ფეოდალური ურთიერთობანი კი კლასიკური ფორმით სამხრეთ კავკასიელებისათვის იყო დამახასიათებელი. ჩრდილოეთკავკასიელთა უმეტესობა კი ფეოდალურ ფორმაციას საერთოდ არ იცნობდა ან მხოლოდ მისი ჩანასახები გააჩნდათ; არც სულიერი კულტურა ჰქონიათ კავკასიის ხალხებს საერთო, განსაკუთრებით დიამეტრალურად განსხვავებული იყო ერთმანეთისაგან ჩრდილოეთ კავკა-

სიელთა და სამხრეთ კავკასიელთა სულიერი კულტურა. ქართველთა და სომეხთა სულიერი კულტურა ქრისტიანობით იყო ნასაზრდოები, სხვებისა კი – არა. *გ. დავიძე* იქნა ქართული მწერლობის შედეგად „ვეფხისტყაოსანს“ ადებით მოიხსენიებს, როდესაც ამ ნაწარმოებსა და „ნართების“ ეპოსს ერთმანეთს ადარებს. მას ამკარად არც „ნართები“ აქვს წაკითხული და არც „ვეფხისტყაოსანი“; თავისუფლებისმოყვარეობაც თურმე კავკასიური ცივილიზაციის საერთო ნიშანი ყოფილა. უხუცესთა, ბელადთა ავტორიტეტი (ამ შემთხვევაში უხუცესთა პატივისცემასა და მოწიწებას არ ვგულისხმობთ) კი ბარბაროსობის საფეხურზე მდგომი ხალხებისათვის იყო დამახასიათებელი და არა ცივილიზებული ხალხებისათვის; ფართომასშტაბიანი და ხანგრძლივი ომების არ არსებობაც კი ცივილიზაციის ნიშანი ყოფილა. თარეშები თურმე სათვალავში ჩასაგდები არაა.

ავტორთა სხვა რიგი მხოლოდ ჩრდილოკავკასიურ, ანუ მთურ ცივილიზაციაზე საუბრობს. ამასთან დაკავშირებით იმას აღვნიშნავთ, რომ მთური ანუ ჩრდილოეთკავკასიური ცივილიზაციის არსებობა-არარსებობის საკითხი ამ სტატიის მიზანი არა არის. ვიმეორებთ, ნაშრომის მიზანია გარკვევა საკითხისა – არსებობს თუ არა კავკასიური ცივილიზაცია, უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, საერთო კავკასიური ცივილიზაცია.

მანამ სანამ სათანადო არგუმენტებს წარმოვადგენთ, აუცილებელია ზუსტად გავერკვეთ გეოგრაფიული კავკასიისა და მისი ბუნებრივ-გეოგრაფიულ და კლიმატურ მრავალფეროვნებაში, ეთნიკურ სიჭრელეში. როგორც დასაწყისში აღვნიშნეთ, კავკასია საკმაოდ დიდი გეოგრაფიული ერთეულია, რომლის საერთო ფართობი 580 000-ზე მეტი კვადრატული კილომეტრია და რომლის სამხრეთი საზღვარი არაა საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის საზღვარზე გადის თურქეთთან და ირანთან, არამედ უფრო სამხრეთით; კავკასია მოიცავს თურქეთის და ირანის იმ მხარეებს, რომლებიც ჭოროხის, მტკვრისა და არაქსის აუზებში მდებარეობენ. უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია ის, რომ კავკასია მაღალი წყალგამყოფი კავკასიონის ქედით ორ ნაწილად

იყოფა – კავკასიონის წყალგამყოფი ქედის ჩრდილოეთ მხარეზე ჩრდილოეთ კავკასია მდებარეობს, სამხრეთით – სამხრეთ კავკასია. წელიწადის დიდი ხნის განმავლობაში მთელი ისტორიის მანძილზე კავკასიონის ქედი გაუვალი იყო. ადვილი არ იყო მისი გადალახვა. მიუხედავად ამისა, ჩრდილოეთ და სამხრეთ კავკასიელებს, განსაკუთრებით მთაში მკვიდრებს, ერთმანეთთან ურთიერთობა მუდმივად ჰქონდათ, არც მიგრაციული პროცესები იყო იშიათი მოვლენა. სამხრეთ კავკასიის ხალხებს ხანგრძლივი ისტორიის განმავლობაში ურთიერთობა ჰქონდათ როგორც დასავლური/ქრისტიანული, ისე აღმოსავლური/მაზდეანური-/მუსლიმური ცივილიზაციისა და კულტურის მქონე ხალხებთან. უბედურებასთან ერთად სამხრეთ კავკასიელი ხალხებისათვის გეოგრაფიულ მდებარეობას სხვადასხვა ცივილიზაციების არეალში ყოფნა და გავლენაც მოჰქონდა თან. მეცნიერები სამართლიანად მიიჩნევენ, რომ კაცობრიობის კულტურის ელემენტები არა დამოუკიდებელი აღმოჩენის, არამედ გარედან სესხების შედეგადაა წარმოქმნილი. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ცივილიზაციები დედამიწაზე გარკვეული კერებიდან „გაცოცდა“. ევროპისათვის თუ ასეთი „კულტურული მასწავლებლის“ როლს ხმელთაშუაზღვისპირეთი ასრულებდა, საქართველოსათვის ამ როლის შემსრულებელი ახლო აღმოსავლეთი და ბერძნული სამყარო იყო. რაც შეეხება კავკასიონის ჩრდილოეთით მდებარე ჩრდილოეთ კავკასიას, ის ევრაზიის ნომადურ ზონას ემეზობლებოდა, სადაც საუკუნეების განმავლობაში აღმოსავლეთიდან შემოჭრილი სხვადასხვა მომთაბარე ეთნოსები (სკვითები, სარმატები, ალანები, ჰუნები, ავარები, პაჭანიკები, ყივჩაღები, მონღოლები...) ენაცვლებოდნენ ერთმანეთს (ჩრდილოეთ კავკასიელებისათვის ჩრდილოეთი მეზობლებიდან მხოლოდ რუსები იყვნენ პირველი ბინადარნი და სახელმწიფოებრიობის მატარებელი ხალხი). როგორც სამართლიანადაა შენიშნული, მომთაბარეთა მიერ თითქმის 2500 წლის განმავლობაში ჩრდილოეთ კავკასიის ვეებერთელა კორიდორის კონტროლი მუდმივად იწვევდა ადგილობრივი მოსახლეობის საგარეო-პოლიტიკურ პრესინგს.¹⁸ თქმული არსებითად განასხვავებდა

¹⁸ Э. Х. Панеш. Этническая психология и межнациональные отношения. Взаимо-

ერთმანეთისაგან ჩრდილოეთ კავკასიასა და სამხრეთ კავკასიაში მცხოვრებ ხალხებს.

მრავალფეროვანია კავკასია რელიეფით და ბუნებით. შედარებით მცირე სივრცეზე თავმოყრილია სხვადასხვა წარმოშობისა და აღნაგობის ზედაპირის ფორმები – დაბლობები, ვაკეები, ზეგნები, მთიანი ქედები, ვულკანური მწვერვალები. კავკასიაში 21 ფიზიკურ-გეოგრაფიული ოლქი და რაიონი გამოიყოფა.¹⁹ ჩრდილოეთ კავკასიას სამხრეთ კავკასიასთან შედარებით ლაღშაფტური თავისებურებაც ახასიათებს; ესაა ბარიდან მთიან ადგილებში მკვეთრი გადასვლა. კავკასიის სხვადასხვა ნაწილში სხვადასხვა კლიმატია – კავკასიის მაღალმთიანეთის პოლარული კლიმატიდან დასავლეთ კავკასიის დაბლობის ტენიანი სუბტროპიკულ კლიმატამდე, აღმოსავლეთ კავკასიის წინეთის სტეპების მშრალი კონტინენტური კლიმატიდან აღმოსავლეთ სამხრეთ კავკასიის მშრალ სუბტროპიკულ კლიმატამდე. ასევე მრავალფეროვანია კავკასიის მცენარეული სამყარო: სუბტროპიკულ ტყეებსა და ზომიერი კლიმატის ტყეებს აქ, ერთი მხრივ, ალპური მდელოები და, მეორე მხრივ, აღმოსავლეთ კავკასიის წინეთისა და სამხრეთ კავკასიის დაბლობი სივრცეების ნახევრად უდაბნოს მშრალი მცენარეული ენაცვლება. დასავლეთ კავკასიის წინეთში შავმიწიანი სტეპების სტეპური ფლორა გვხვდება.

უნდა გავიხსენოთ, რომ კავკასია პოლიეთნიკური რეგიონია. აქ 50-მდე ხალხი მკვიდრობს, რომელთაგანაც ყველამ ორიგინალური კულტურა შექმნა და აქვს მისთვის დამახასიათებელი ენა. კავკასია ხომ ჯერ კიდევ ანტიკურ პერიოდში მრავალი ხალხით იყო დასახლებული. მიუხედავად იმისა, რომ კავკასიაში არაერთი ენა და ეთნოსი გაქრა, დღესაც ის მრავალეთნიკური ოლქია. კავკასიური ენების ოჯახს მიეკუთვნებიან: ადიგელები, ჩერქეზები, ყაბარდოელები, აბაზები, აფხაზები, ინგუშები, ჩაჩნები, ხუნძები, ანდიელები, ახვახელები, ბაგულალე-

действие и особенности эволюции (на примере западного кавказа). СПб. Европейский Дом. 1996, გვ. 225.

¹⁹ А. Ф. Ляйстер, Г. Ф. Чурсин. География Кавказа: природа и население. Т. 1924.

ბი, ბოთლიხელები, ღოდობერიელები, კარატაელები, ტინდიელები, ჭამალალები, დიდოელები, კაპუჭელები, ხვარშიელები, ჰინუხელები, ჰუნზიბელები, არჩიბელები, დარგუელები, ხაიდაყელები, ყუბაჩელები, ლაკები, ლეზგები, აღულები, რუთულები, თაბასარანელები, წახურები, ხინალულები, კრიწები, ბუღუხები, უდიები; ირანულენივანი ოსები, თათები, მთის ებრაელები, თალიშები; თურქულენოვანი ყარაჩაელები, ბალყარელები, ყუმუხები, ნოღაელები, აზერბაიჯანელები; სომხები; ქართველები...²⁰ თანამედროვე კავკასიაში არაავტოქტონი, სხვადასხვა დროს მოსული ეთნოსებიც მკვიდრობენ. ესენი არიან: რუსები, უკრაინელები, ქურთები, ასირიელები, ბერძნები... კავკასიის ეთნიკური სიჭრელე განაპირობა რამდენიმე გარემოებამ: ევროპისა და აზიის მიჯნაზე მდებარეობამ და ჩრდილოეთი და სამხრეთი გზებიდან ხალხთა მოძრაობამ; რეგიონის მთიანმა ხასიათმა და ადგილობრივი ბუნების მრავალფეროვნებამ. ჩამოთვლილთაგან ზოგიერთი ეთნოსი უაღრესად მცირერიცხოვანია და მათი განსახლების არეალი ერთ ან ორ-სამ სოფელს არ ცდება. ქართველების, სომხების, აზერბაიჯანელების და სხვა ორი-სამი ეთნოსის გარდა, ზემოთ ჩამოთვლილი ხალხები ძირითადად მთის მკვიდრები იყვნენ. დღეს კი მათი ძირითადი ნაწილი ბარშია მიგრირებული.

ქვემოთ მოგვიხდება კავკასიელი ხალხების დახასიათება, განსაკუთრებით ცივილიზაციის ნიშნებთან მიმართებაში. ცივილიზაციის არსებითი და ძირითადი ნიშანი სახელმწიფოებრიობაა. სამხრეთ კავკასიის ხალხთაგან სახელმწიფოებრიობის მატარებელნი ქართველები, სომხები და ალბანელები იყვნენ. ალბანელების საფუძველზე წარმოქმნილ აზერბაიჯანელებს კი პატარ-პატარა ფეოდალური სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნები გააჩნდათ. ჩრდილოეთ კავკასიური ეთნოსებიდან სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნები ხუნძებს გააჩნდათ (სერირის სამეფო), რომელიც XIII საუკუნიდან წვრილ ფეოდალურ ერთეულებად დაიშალა და ქვეყანამ ფაქტობრივი დეფეოდალიზაცია განიცადა. წვრილ ერთეულებად დაიშალა აგრეთვე ტაბასარანი, ლაკზი, გუმიკი. ჩრდილიეთ კავკასიელთაგან სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნი გააჩნდათ ოსებსაც,

²⁰ რ. თოფჩიშვილი. კავკასიის ხალხთა ეთნოგრაფია. თბ. 2007.

ოღონდ არა მთებში, სადაც ისინი ბოლო დროს, გვიან შუა საუკუნეებში ცხოვრობდნენ, არამედ ჩრდილოეთ კავკასიის ველებში. XIII საუკუნეში, საგარეო ფაქტორის გამო, ამ სახელმწიფომაც კრაზი განიცადა. საერთოდ, გეოგრაფიული მდგომარეობა და არაერთი მომთაბარე ტომის მოძრაობა და მიგრაცია ჩრდილოეთ კავკასიაში მყარი ეთნიკური სიტუაციისა და სახელმწიფოების ანდა სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნების არსებობას ხელს არ უწყობდა. არსებული სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნები მონღოლთა შემოსევებმა საბოლოოდ მოსპო და იმ დროს წარმოქმნილი ეთნიკური და პოლიტიკური სიტუაცია, ფაქტობრივად, რუსეთის იმპერიის მიერ კავკასიის დაპყრობამდე აღარ შეცვლილა. დანარჩენ ჩრდილოეთ კავკასიელებს, უფრო სწორედ, მთიელებს, ფაქტობრივად, სახელმწიფოებრიობა არ ჰქონიათ. სახელმწიფო სტრუქტურის შექმნის აუცილებლობა კავკასიის ხალხებმა ძალიან გვიან – რუსეთის იმპერიის ექსპანსიის თითქმის დამამთავრებელ ეტაპზე – იგრძნეს. ადიღეელებს შორის ამაზე ფიქრი 1850-იან წლებში *მუჰამედ-ამინმა* დაიწყო და სახელმწიფოებრივი სტრუქტურების ფორმირება მისი სიკვდილის შემდეგ – 1860-1864 წლებში მოახდინეს. მაგრამ უკვე დაგვიანებული იყო: იმპერიამ ფორმირების პროცესში შექმნილი სახელმწიფო სტრუქტურა და ადიღეელთა ეთნოსფერა ერთდროულად გაანადგურა.²¹ ასე რომ, ცივილიზაციის ამ ნიშანს (სახელმწიფოებრიობა) კავკასიელთაგან მხოლოდ ქართველები, სომხები, აზერბაიჯანელები, ადრეულ ეტაპზე ნაწილობრივ ოსები აკმაყოფილებენ. ქართული სახელმწიფოებრიობა შუა საუკუნეებში უკვე იმ დონეზე ავიდა, რომ თამარის მეფობისას ქვეყანაში პარლამენტარიზმის ჩანასახებიც კი გაჩნდა. ნომადურ სამყაროსთან მეზობლობა და სიახლოვე ჩრდილოეთ კავკასიის ეთნოსებში სახელმწიფოებრიობის მხრივ კეთილისმყოფელ გავლენას ვერ ახდენდა. მთა კავკასიელ ავტოქტონებს სახელმწიფოების შექმნის საშუალებას ნაკლებად აძლევდა. ბარში გასვლის საშუალებას კი მათ ზან მომთაბარე ირანული მოდგმის და ზან

²¹ В. Гудаков. Северо-Западный Кавказ в системе межэтнических отношений с древнейших времен до 60-х годов XIX века. СПб. 2007, გვ. 542-543.

თურქული მოდგმის ხალხები უშლიდნენ; ბარში შექმნილი ეთნიკური სიცარიელის შევსებას ისინი ვერ ასწრებდნენ.

ცივილიზაციის შემდეგი ნიშანი სოციალურად დიფერენცირებული საზოგადოება და კლასების არსებობაა. სოციალურად დიფერენცირებული იყო ქართული, სომხური, ალბანური, შემდეგ აზერბაიჯანული სახელმწიფოები და სახელმწიფოებრივი ერთეულები (სამთავროები, სახანოები). რა მდგომარეობა იყო ამ მხრივ ჩრდილოეთ კავკასიაში? ზემოთ დაღესტნის სერირის სამეფო ვახსენეთ. გარდა სერირის სამეფოსი, დაღესტანში სხვა ასეთი ერთეულებიც ყოფილა. არაბი ავტორები აქ მასქუტთა, ტაბასარანელთა, ლაკზთა „სამეფოებსაც“ ასახელებენ. ბუნებრივია, სამეფოში სოციალური დიფერენციაცია და კლასები იქნებოდა. საერთოდ, დაღესტანში სოციალ-ეკონომიკური ურთიერთობები უფრო ვითარდებოდა მაგრამ, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, XIII საუკუნიდან აქ დეფეოდალიზაცია მოხდა და სახეზე მხოლოდ ნახევრად ფეოდალური ურთიერთობები არსებობდა. ჩრდილოეთ კავკასიის სტეპებში არსებული ოსთა სახელმწიფო მონღოლთა შემოსევების შედეგად განადგურდა და მთაში შეხვეწილ ოსებს აღარც სახელმწიფო და ფაქტობრივად აღარც სოციალური დიფერენციაცია ჰქონიათ და არც კლასები ჰყოლიათ. ზოგიერთ ოსურ საზოგადოებაში ზედაფენა მხოლოდ ფორმალურად არსებობდა. მონღოლთა შემოსევების შემდეგ ჩრდილოეთ კავკასიის გელები ყაბარდოელებმა დაიკავეს. მაგრამ ყაბარდოელი სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნი განსხვავდებოდა კლასიკური ფეოდალური სახელმწიფოებისაგან – ყაბარდოს უმაღლესი თანამდებობის პირის („უალია“) თანამდებობა არჩევითი იყო; მას თავადების საბჭო ირჩევდა. შემორჩენილი იყო საჯარო ხელისუფლების არქაული ფორმები: სახალხო კრება, მამაკაცთა ფარული კავშირები. ყაბარდოში პატრიარქალური მონობა გვაროვნული წყობილების ძლიერ გადმონაშთებთან იყო შეთანაწყობილი. დასავლეთ ადიღეელების „დემოკრატიულ“ საზოგადოებებში გაჩენილი იყო სოციალური ფენა, რომელსაც „უორკი“ ეწოდებოდა. თავისუფალი მეთემეების დიდი მასის ფონზე, „უორკის“ გვართა რიცხვი დიდი არ იყო. ამ უკანასკნელთა ფორმირება მოხდა

არა მიწის საკუთრების ბაზაზე, არამედ ძირითადად სამხედრო ექსპანსიის შედეგად მოპოვებული ნადავლის, ალაფის საფუძველზე. საერთოდ, არ ყოფილა სოციალურად დიფერენცირებული და კლასები ჩანეთში და ინგუშეთში. იგივე მდგომარეობა გვქონდა ყარაჩაისა და ბალყარეთში. ისინი ერთი მთლიანი ადმინისტრაციულ-პოლიტიკური ერთეულის სახით არ ცხოვრობდნენ. საზოგადოების ძირითად ნაწილს თავისუფალი მეთემეები წარმოადგენდნენ. ამრიგად, ამ კომპონენტითაც ჩრდილოეთ და სამხრეთ კავკასია არსებითად განსხვავდებოდა ერთმანეთისაგან და ცივილიზაციის ეს ნიშანი მხოლოდ სამხრეთ კავკასიაში იყო.

ცივილიზაციის მესამე ნიშანი მიწის მემკვიდრეობით გადაცემაა. თავისი კლასიკური ფორმით ეს ნიშანიც მხოლოდ სამხრეთ კავკასიის ხალხებისათვის იყო დამახასიათებელი. რა მდგომარეობა გვქონდა ჩრდილოეთ კავკასიაში? ამ მოთხოვნილებას დაღესტანი ნაწილობრივ აკმაყოფილებს. სხვაგან ძირითადად მიწაზე სათემო საკუთრება არსებობდა. იქ, სადაც სახენელ მიწაზე კერძო საკუთრება არსებობდა, პატრონს არ შეეძლო მისი გასხვისება სხვაზე, გარეშეზე, მემკვიდრეობა არ გადადიოდა ქალიშვილზე, ოჯახში ვაჟის არ ყოლის შემთხვევაში მიწა გვარის, თემის საკუთრებაში გადადიოდა. როგორც ვხედავთ, ამ კომპონენტითაც საერთო ჩრდილოეთ კავკასიელებსა და სამხრეთ კავკასიელებს არაფერი ჰქონდათ. კიდევ ერთი გარემოების შესახებ: სამხრეთ კავკასიელთაგან მიწაზე მიმაგრებულნი იყვნენ ქართველები და სომხები. ისინი ბინადარ ცხოვრებას მისდევდნენ. ასეთივე ცხოვრების წესი ჰქონდათ აზერბაიჯანელების უმეტესობას. რა მდგომარეობა გვქონდა ყაბარდოელთა სახელმწიფოებრივ წარმონაქმნში? ყაბარდოელები და ადიღეელებიც ხშირად იცვლიდნენ საცხოვრებელ ადგილს. ისინი ფაქტობრივად ნახევრად მომთაბარეები იყვნენ. ცნობილია, რომ ყაბარდოელი დასახლება („კაბაკი“) ხშირად იცვლიდა ადგილმდებარეობას. მათთან მიწა სათემო იყო. მიწის გადანაწილება ერთი დასახლებული პუნქტის ფარგლებში ყოველწლიურად ხდებოდა.

გ. ჩაილდი ცივილიზაციის ერთ-ერთ ნიშნად ასახელებს გადა-

სახადების სისტემას და რეგულარული ხარკის მიღებით დაგროვილ ცენტრალიზებულ სიმდიდრეს; მიუხედავად იმისა, რომ ეს ნიშანი სხვა მკვლევარებთან აღარ ჩანს, მაინც უნდა აღვნიშნოთ, რომ ფეოდალური გადასახადების სისტემა მხოლოდ სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებში არსებობდა. ჩრდილოეთ კავკასიაში თუ ვინმეს ხარკი ჰქონდა შეწრილი, ის თავს იყრიდა არა ცენტრალურ აპარატში, არამედ ცალკეული პიროვნებების ჯიბეში. ასეთ ხარკს ინგუშები, ჩაჩნები, ბალყარელები, ყარაჩაელები და აბაზები ყაბარდოელებს უხდიდნენ. მთაში არც შეიძლება გადასახადის სისტემა კლასიკური ყოფილიყო. რა უნდა გადაეხადა მთიელს, როდესაც მთელი წლის განმავლობაში მოწეული მოსავალი თვითონ არ ყოფნიდა ოჯახის გამოსაკვებად? ცალკეული პიროვნებები გარკვეული სიმდიდრეს თუ ქონებას მხოლოდ თარეშების შედეგად იძენდნენ.

ცივილიზაციის ერთ-ერთ ნიშნად სავაჭრო ურთიერთობათა განვითარებას მიიჩნევენ. საქართველოში, სომხეთსა და ალბანეთშიც სახელმწიფოებრიობის ჩასახვიდან სავაჭრო ურთიერთობანი ფართოდ იყო განვითარებული, მხედველობაში გვაქვს, როგორც ქვეყნის შიგნით სავაჭრო ურთიერთობები, ისე საგარეო ვაჭრობა. არქეოლოგიური მასალა სწორედ სამხრეთ კავკასიელთა აღმოსავლურ და რომაულ, შემდეგ ბიზანტიურ სამყაროსთან ფართო სავაჭრო ურთიერთობებს ადასტურებს. არათანაბარი ვითარებაა და დიდად განსხვავებული სიტუაციის შემცველია ანტიკური პერიოდის კავკასიაში აღმოჩენილი ნუმიზმატიკური მასალის მიხედვით. „კოლხეთი სამონეტო ცივილიზაციის ერთ-ერთი უძველესი კერაა. აქ, ალბათ, ძვ. წ. VI ს-ის დასასრულიდან (უკიდურეს შემთხვევაში ძვ. წ. V ს-ის დასაწყისიდან) იჭრება ე. წ. კოლხური თეთრი, რომელიც ძვ. წ. V–IV სს-ში ყველაზე უფრო გავრცელებული მონეტაა დასავლეთ საქართველოს როგორც შიდა რეგიონებში, ასევე – სანაპირო ზოლში“²². აღნიშნულ პერიოდში კოლხეთში, იბერიაში, სომხეთსა და ალბანეთში უცხოური მონეტების დიდი

²² გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ანტიკური პერიოდის კავკასიის ნუმიზმატიკის საკითხები (ზოგადი მიმოხილვა). თბ. 2009, გვ. 3.

მიმოქცევა იყო, ხოლო ჩრდილოეთ კავკასიაში დიამეტრალურად სხვაგვარი ვითარება გვექონდა: „ანტიკურ ხანაში, სამონეტო მიმოქცევის თვალსაზრისით, ჩრდილო კავკასია გაცილებით დაბალ საფეხურზე დგას, ვიდრე ამიერკავკასიის რეგიონი. გარდა ამისა, აქ ნაპოვნი მონეტები ყოველთვის არ ასრულებდა ფულადი ერთეულის როლს“²³. იჭედებოდა და ფართო მიმოქცევაში იყო ქართული მონეტები ფეოდალიზმის პერიოდშიც. ჩრდილოეთ კავკასიელებს მონეტა არ ჰქონიათ. ეს ბუნებრივიცაა, რადგან მონეტებს სახელმწიფოები ჭრიდნენ და უშვებდნენ მიმოქცევაში. ჩრდილოეთ კავკასიაში უცხოური მონეტები მართალია აღწევდნენ, მაგრამ მონეტებს ვაჭრობში კი არ გამოიყენებდნენ, არამედ ქალის სამოსის სამკაულად²⁴. ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხებში მხოლოდ გაცვლითი ურთიერთობები არსებობდა. ის კი არა, შუა საუკუნეებშიც ჩერქეზები/ადიგელები მოსულ უცხოელებთანაც (გენუელები, ყირიმელები, თურქები) მხოლოდ ნატურალური ურთიერთობით გამოირჩეოდნენ. ჩრდილოეთ კავკასიის სავაჭრო საქმიანობაში ძირითადად სომხები იყვნენ ჩართულნი. ადიგეში ისინი განსახლებულნი იყვნენ თემირლოელებს, ხატუკაელებს, ბჟედუხებს, შაფსულებს და სხვებს შორის და ცალკე ჯგუფის – ჩერქეზოჰაის სახელით იყვნენ ჩამოყალიბებულნი. რა ჰქონდათ გასაყიდი ან გასაცვლელი ჩრდილოეთ კავკასიელებს პროდუქტებიდან ან ხელოსნური ნაწარმიდან – თითქმის არაფერი (აქ დაღესტნის ზოგიერთი ხალხი არ იგულისხმება)? მათი მთავარი სავაჭრო საგანი მონები იყვნენ, რომლებსაც თარეშების შედეგად შოულობდნენ. სხვათა შორის, ადიგელებში სოციალური დიფერენციაციის ჩანასახები სწორედ თარეშების შედეგად იყო გაჩენილი. აქ „უორკების“ ფენის ფორმირება მოხდა არა მიწის საკუთრების ბაზაზე, არამედ ძირითადად სამხედრო ექსპანსიის შედეგად მოპოვებული ნადავლის, ალაფის საფუძველზე, ე. ი. „სამხედრო დემოკრატიის“ („ჩიფ-

²³ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ანტიკური პერიოდის კავკასიის ნუმიზმატიკის საკითხები, გვ. 31.

²⁴ История народов Северного кавказа с древнейших времен до конца XVIII в. М. 1988, გვ. 282.

დომის“⁴⁾ პირობების გამო. სამხრეთ კავკასიის სამივე ძირითადი ეთნოსის ტერიტორიულ ერთეულებს/ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებს შორის დამახასიათებელი იყო არა მხოლოდ სავაჭრო ურთიერთობები, არამედ მჭიდრო სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირები. ასეთი სავაჭრო, სამეურნეო და ეკონომიკური ურთიერთობები ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხების ეთნოგრაფიულ მხარეებს შორის XIX საუკუნემდე შენიშნული არ არის.

გორდონ ჩაილდი ცივილიზაციის ერთ-ერთ ძირითად ნიშნად პროფესიონალ ხელოსანთა და სპეციალისტთა გაჩენას ასახელებს. ამ მხრივაც არაერთგვაროვანი სიტუაცია გვქონდა კავკასიაში. ხელოსნობა, ბუნებრივია, ჩრდილოეთ კავკასიელებში გავრცელებული იყო, მაგრამ ხალხთა დიდ ნაწილში ის მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობისაგან გამოყოფილი არ ყოფილა. ისინი ხელოსნობის ნაწარმით ასე თუ ისე თავიანთ თავს იკმაყოფილებდნენ. სხვაგვარი ვითარება გვქონდა დაღესტანსა და სამხრეთ კავკასიაში – დაღესტნის სოფლებსა და სამხრეთ კავკასიის ქალაქებში ხელოსან სპეციალისტთა ფენები ადრე შუა საუკუნეებიდან არსებობდა. XV–XVIII საუკუნეებში აქაური ხელოსნური ნაწარმი და მაღალხარისხოვანი საიუველირო ნაწარმი სხვაგანაც გადიოდა გასაყიდად. ასე რომ, ამ კომპონენტითაც არერთგვაროვანი სიტუაცია გვქონდა და ის საერთო კავკასიური ცივილიზაციის ფარგლებში ვერ თავსდება.

ცივილიზაციის ერთ-ერთი ყველაზე ძირითადი ნიშანი დამწერლობა გახლავთ. ამ კომპონენტზე ყველა მეცნიერი ერთხმადაა შეთანხმებული. სამხრეთ კავკასიის სამ ეთნოსს – ქართველებს, სომხებს, ალბანელებს – V საუკუნის დასაწყისში უკვე დამწერლობა გააჩნდათ. როგორც მეცნიერები ამტკიცებენ, ქართული დამწერლობა V საუკუნეზე ბევრად ადრე არსებობდა. დამწერლობა სამივე სამხრეთ კავკასიელ ხალხს ორიგინალური გააჩნდა. ამასთანავე, იმავე დროიდან ქართველ ხალხში მხატვრულ მწერლობასაც დაელო საფუძველი, რაც დღემდე არ შეწყვეტილა და ქართულმა მწერლობამ შედევრებიც შექმნა. ქართველებმა საკუთარი საისტორიო მწერლობაც შექმნეს. მაღალი დონის

საისტორიო მწერლობა გააჩნიათ სომხებსაც. ალბანელთა გაქრობის გამო, სამწუხაროდ, ალბანური მწერლობის ნიმუშებს ჩვენამდე არ მოუღწევია. ქართველებში, სომხებსა და ალბანელებში საკუთარი დამწერლობისა და მწერლობის განვითარების მაპროვოცირებელი ფაქტორი მსოფლიო მონოთეისტური რელიგიის – ქრისტიანობის გავრცელებაც იყო. ქრისტიანობა ხომ დამწერლობითი რელიგიაა.

რა მდგომარეობა გვქონდა ამ მხრივ ჩრდილოეთ კავკასიაში? აქ მცხოვრებ არც ერთ ეთნოსს საკუთარი დამწერლობა არ შეუქმნია. დამწერლობას და მწერლობას სახელმწიფოებრიობის მქონე ეთნოსები ქმნიდნენ. თუმცა ყველა ქრისტიან ხალხს თავდაპირველად საკუთარი დამწერლობა არ შეუქმნია; ასეთები სხვათა დამწერლობას იყენებდნენ, სხვათა ენაზე ისმემდნენ საეკლესიო ღვთისმსახურებას. XIII საუკუნის ბოლოსა და XIV საუკუნეში ადიღეაში საღვთისმეტყველო წიგნები ბერძნულ ენაზე ჰქონდათ. ხუნძეთში ნაპოვნია ორენოვანი ქართულ-არაბული წარწერები, შესრულებული ქართული ასოებით XIV საუკუნეში. დაღესტანში XIII–XIX საუკუნეში ფუნქციონირებდა მედრესეები, რომლებშიც, ბუნებრივია, არაბულ ენაზე ასწავლიდნენ. ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრებ ხალხებში დამწერლობის არქონამ ფაქტობრივად დაამუხრუჭა მათი როგორც ენობრივი, ისე ეთნიკური განვითარება. მიუხედავად ამისა, სამეცნიერო ლიტერატურაში შენიშნულია, რომ ჩრდილეთ კავკასიის ეთნოსები თავიანთ საგარეო ურთიერთობებში სხვათა ენასა და დამწერლობას იყენებდნენ, მაგალითად, ადიღეელები, აბაზები, ნოღაელები, ბალყარელები და ყარაჩაელები XVII საუკუნიდან დიპლომატიურ ურთიერთობებში რუსულ დამწერლობას იყენებდნენ (ადგილობრივი და რუსი თარჯიმნებისა და მწერლების დახმარებით). მთიან ჩაჩნეთში, ინგუშეთსა და დასავლეთ დაღესტანში ქართულ დამწერლობას იყენებდნენ. XVI საუკუნიდან საქართველოს მეზობელი დაღესტნის მხარეებში ქართულს არაბული ჩაენაცვლა, რაც აქ ისლამის გავრცელების პროცესის დასრულებას უკავშირდება.²⁵

²⁵ История народов Северного Кавказа с древнейших времен до конца XVIII в. М. 1988, გვ. 253, 492.

სხვათა დამწერლობის გამოყენების ცალკეული შემთხვევები მაინც ზღვაში წვეთია. მეცნიერთა მიერ დაფიქსირებული აღნიშნული შემთხვევები ძირითადად ბიზანტიელთა და ქართველთა მიერ ქრისტიანობის და არაბების მიერ ისლამის გავრცელებასთან იყო დაკავშირებული. სხვადასხვა მიზეზების გამო კი ქრისტიანობამ ჩრდილოეთ კავკასიაში საბოლოოდ ფეხი ვერ მოიკიდა. სადაც ის შევიდა, მხოლოდ ზედაპირულად. ამის ერთ-ერთი მიზეზი ისიც იყო, რომ ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხებს არ შეეძლოთ საკუთარ ენაზე ქრისტიანული წიგნების წაკითხვა. სხვა მიზეზად კი შეიძლება მთური საზოგადოების სოციალ-ეკონომიკური განვითარების დაბალი დონე დავასახელოთ. საბოლოოდ ჩრდილოეთ კავკასიაში ისლამმა გაიმარჯვა, ზოგან საკმაოდ ადრე (დალესტანში), ზოგან კი საკმაოდ გვიან (ჩაჩნეთსა და ინგუშეთში XVIII საუკუნეში).

ზემოთ ფაქტობრივად ცივილიზაციის კიდევ ერთ ნიშანს – რელიგიას – შეგვხვო. რელიგიას ცივილიზაციების ყველაზე არსებით ნიშნად მიიჩნევდა ა. ტოინბი²⁶. ის ცივილიზაციათა ამადლების რეალურ საფუძველს რელიგიაში ხედავს და მის მამოძრავებელ და განმსაზღვრელ ძალადაც რელიგიას მიიჩნევს. ამავე მოსაზრების გახლავთ ს. ჰანტიგტონიც.²⁷ ასე რომ, რელიგიების როლი ხალხთა კულტურებისა და ცივილიზაციების ფორმირებაში განუსაზღვრელია, განსაკუთრებით კი ეს მონოთეისტურ რელიგიებზე ითქმის. თუმცა მონოთეისტური რელიგიების წარმოქმნამდეც არსებობდა ცივილიზაციები და ისინიც ბევრად განპირობებული იყო რელიგიური სისტემებით. დღევანდელი დასასვლელთა ევროპული ცივილიზაციის საფუძველს კათოლიციზმი წარმოადგენს. მართლმადიდებლობა კი დაედო საფუძვლად ბერძნულ-ბიზანტიურ ცივილიზაციას, ქართულ, რუსულ ცივილიზაციებს. არაბული ცივილიზაცია კი ისლამს ეფუძნება, ინდური – ინდუიზმს, ჩინური – ბუდიზმს და ა. შ. რა ვითარება გვქონდა ამ თვალსაზრისით

²⁶ А. Дж. Тойнби. Постигжение истории. М. 1991 (эпитома 12-томного соч. Тойнби (Toynbee A. A. Study of History. I. 1934-1961), сделанная в 1972.

²⁷ საზოგადოება და პოლიტიკა, II, თბ., 1999, გვ. 21.

კავკასიაში? – არაერთგვაროვანი და ცვალებადი. ჯერ ისტორიით დავიწყოთ. მონოთეისტური რელიგიების გავრცელებამდე კავკასიის ყველა ხალხს მისთვის დამახასიათებელი ეთნიკური რწმენა-წარმოდგენები ჰქონდა (თუმცა ზოგიერთი მეცნიერი, როგორც ჩანს, საერთო კავკასიური ცივილიზაციის იდეიდან გამომდინარე, რაღაც საერთო კავკასიური წარმართული საკულტო ობიექტების შესახებ საუბრობს). ქართული წყაროებით ცნობილია საქართველოში უცხო რელიგიების გავრცელების ქრონოლოგია. ქართველთა პირველი სახელმწიფოებრივი გაერთიანებისას ძვ. წ. IV საუკუნის ბოლოს მეფე ფარნავაზი საერთო გამაერთიანებელ სალოცავს – არმაზს – უწესებს. ერს გამაერთიანებელი რელიგია სჭირდებოდა და ასეთი უცხო ღვთაება აღმოჩნდა, რათა რომელიმე ქართველთა ეთნოგრაფიულ ერთეულს თავი დაჩაგრულად არ ეგრძნო. შემდეგ ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში ქვეყანა ირანული პოლიტიკური და კულტურული გავლენის არეალში მოექცა. ბუნებრივია, ირანი ცდილობდა ქართველ ხალხში თავისი რელიგიის – მაზდეანობის – დანერგვას. როგორც ირკვევა, მეტ-ნაკლები წარმატებით, ის ამას აღწევდა.

ანალოგიური ვითარება გვქონდა ალბანეთსა და სომხეთში. საბოლოოდ IV საუკუნის დასაწყისიდან საქართველოსა და სომხეთში ქრისტიანობამ გაიმარჯვა, ხოლო ალბანეთში ოთხი-ხუთი საუკუნის შემდეგ თურქული ეთნოსის დამკვიდრების შემდეგ ისლამმა იმპლავრა, რამაც საბოლოოდ ალბანური ეთნოსის ასიმილაცია-გაქრობა გამოიწვია. ჩრდილოეთ კავკასიაში ცდები ჯერ ბიზანტიისა და შემდეგ საქართველოს მიერ ქრისტიანობის გავრცელებისა საბოლოოდ წარუმატებელი აღმოჩნდა. მიზეზების შესახებ ზემოთ ვისაუბრეთ: მთური საზოგადოებები თავისი განვითარების დონით საამისოდ მზად არ აღმოჩნდნენ. ის მხოლოდ ზედაპირულად გავრცელდა. ქრისტიანობამ შედარებით უკეთ აღან-ოსებში მოიკიდა ფეხი, რადგან ალანებს მაშინ ჩრდილოეთ კავკასიის სტეპებში სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნი ჰქონდათ; ისინი მაშინ მთიელები არ იყვნენ. თუმცა წყაროები აქაც მის ზედაპირულ განვითარებაზე მიუთითებენ. საილუსტრაციოდ ვრცელი ამონრიდის მოყვანა

დაგვირდობა: «...следует иметь в виду, что в христианство или в ислам (на Северном Кавказе) было обращено меньшинство населения. В Дагестане в X-XII вв. территория Аварии оставалась в основном языческой. В середине XII в. жители Зирихгерана хоронили своих покойников по зороастрийскому обычаю (Ал-Гарнати). Влияние христианства на население Чечено-Ингушетии также было в целом поверхностным. Многие из адыгских племен в X в. придерживались языческих верований. В частности, Ал-Масуди писал о кашаках: «Этот народ исповедует религию магов», а Ибн-Русте сообщал об аланах, что «царь алан – сам христианин, а большая часть его жителей – кафиры и поклоняются идолам». Дохристианские языческие верования оставались популярными у алан, а некоторые районы Алании (особенно восточные) были почти полностью языческими. В первой половине XIII в., со слов епископа Федора, «аланы – христиане только по имени». Венгерский миссионер Юлиан (XIII в.) рассказывал, что зихский князь имел 100 жен, хотя сам был христианином, а жители Алании «представляют смесь язычников и христиан».²⁸ ქრისტიანობის მყარად გავრცელებას მტკიცე სოციალური ბაზის არ არსებობა უშლიდა ხელს. მონღოლთა შემოსევებმა და მთებში შეხვეწამ ალან-ოსებს ქრისტიანობაზე უარი ათქმევინა. რაც შეეხება ისლამს, მან უფრო მოიკიდა ფეხი ჯერ დაღესტნის ხალხებში და შემდეგ დაღესტნელთა მეშვეობით – კავკასიის სხვა ეთნოსებში. საბოლოოდ აქ გამარჯვებული მაჰმადიანობის ისეთი ფორმა გამოვიდა, როგორიცაა „მისტიკური ისლამი“/„სუფიზმი“, რომელშიც მთავარ როლს ძმობა ასრულებდა. დღეს კი ჩრდილოეთ კავკასიაში ფეხს ისლამის რექციული მიმართულება – ვაჰაბიზმი იკიდებს, რომელიც ადგილობრივ ხალხებს საკუთარ ეთნიკურ კულტურაზეც კი ათქმევინებს უარს. მუსლიმურ რელიგიასთანაა დაკავშირებული წინადაცვეთის ჩვეულება. სხვათა შორის, ანდიელებში ქალების წინადაცვეთასაც კი ახდენდნენ. ქრისტიანული სამყაროსთვის ხომ წინადაცვეთის ჩვეულება უცხო იყო. ასე რომ, კავკასია არა მხოლოდ ბუნებრივ-გეოგრა-

²⁸ История народов Северного Кавказа с древнейших времен до конца XVIII в., 33. 178.

ფიული გარემოთი და ეთნიკური თვალსაზრისითაა მოზაიკური, არამედ რელიგიური თვალსაზრისითაც და მისგან გამომდინარე წეს-ჩვეულებებით, მსოფლშეგრძნებით, ქცევის სტერეოტიპებით. არსად სხვადასხვა რელიგიებისა და კონფესიების მიმდევარი ხალხები ერთი, საერთო ცივილიზაციის წარმომადგენლები არ არიან. არ არიან კავკასიელებიც ერთი, კავკასიური ცივილიზაციისადმი მიკუთვნებულნი, რადგან რელიგია ღირებულებების ძირითადი შემქმნელია. შეიძლება, ერთი მხრივ, ქრისტიანი ქართველები და სომხები, და, მეორე მხრივ, ისლამის მიმდევარი აზერბაიჯანელები და ჩრდილოეთ კავკასიის სხვადასხვა ეთნოსები საერთო „კავკასიური ცივილიზაციის“ შემადგენელი ნაწილი იყვნენ? რა თქმა უნდა, – არა.

ყველა მეცნიერი, რომელიც ცივილიზაციის პრობლემებს ეხება, ცივილიზაციის ერთ-ერთ უპირველეს ნიშნად ქალაქების არსებობას აღიარებს. საყოველთად ცნობილია, რომ ქალაქები წარმოიქმნა ისტორიული განვითარების იმ საფეხურზე, როცა საზოგადოებაში მოხდა შრომის საზოგადოებრივი დანაწილება და სოციალური დიფერენციაცია. ამის გამო სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოებთან დაკავშირებული მოსახლეობის ძირითად ნაწილს გამოეყო სხვა სოციალური ჯგუფები (ხელოსნები, ვაჭრები), რომელთა კონცენტრაციამ გარკვეულ დასახლებულ პუნქტებში გამოიწვია ქალაქური ტიპის დასახლებების შექმნა. ქალაქების შექმნამ დიდი გავლენა მოახდინა საზოგადოების განვითარებაზე. ისინი იქცნენ სახელმწიფო ხელისუფლების და კულტურის განვითარების ორგანიზაციულ, კერძოდ, სამშენებლო საქმისა და არქიტექტურის განვითარების ცენტრებად, ხელი შეუწყვეს ხელოსნობისა და ვაჭრობის განვითარებას. ქალაქებში ჩაისახა სავაჭრო და სავაზმო კაპიტალი. ქალაქის ხელოსნობასთან იყო დაკავშირებული ტექნიკის პროგრესი. საქართველოში, სომხეთსა და ალბანეთში ქალაქები ჯერ კიდევ ანტიკურ ხანაშია დადასტურებული. ქართული ქალაქების ჩამოთვლით დაგვიყვანებოდა, რომლებიც ისტორიის სხვადასხვა მონაკვეთში წარმოიქმნებოდა. ანტიკური ხანის საქართველოს ქალაქები იყო: სარკინე, უფლისციხე, ურბნისი, მცხეთა, ვანი, წუნდა, ფასისი,

დიოსკურია, ბიჭვინთა, გიენოსი, სამშვილდე, ხუნანი, შორაპანი, დიმნა, თუხარისი და სხვ. ანტიკური ხანის მიწურულს კი ახალი ქალაქები დაწინაურდა: უჯარმა, ჟალეთი, თბილისი, რუსთავი, ხორნაბუჯი. მთელ რიგ ამ ქალაქებზე გადიოდა საერთაშორისო სავაჭრო-სატრანზიტო გზები. ადრე შუა საუკუნეებიდან დაწინაურდა თბილისი, უჯარმა, ჭერემი, არტანუჯი, რასაც ძირითადად პოლიტიკური და სტრატეგიული ფაქტორები განაპირობებდა. ქალაქები საქართველოში შემდგომ ეპოქებშიც წარმოიქმნებოდა, მაგალითად, IX–XI საუკუნეები საქართველოს ისტორიაში იყო „ახალქალაქების“ წარმოქმნის ხანა. გვიან შუა საუკუნეებში, საგარეო ფაქტორთა გამო, საქართველოში ბევრი ნაქალაქარი გაჩნდა, მაგრამ საქალაქო ცხოვრება საქართველოში არასდროს არ ჩამკვდარა.

ძველ სომხეთში უადრესად განვითარებული იყო საქალაქო ცხოვრება. ელინისტურ ხანაში ქალაქმშენებლობამ ინტენსიური ხასიათი მიიღო, რაც ვაჭრობისა და ხელოსნობის აღმავლობასთან იყო დაკავშირებული. ამ დროინდელი ქალაქები იყო: არტაშატი, არმავირი, ერვანდაშტი, ტიგრანაკერტი, ვაღარშაპატი. სომხეთში დიდი ქალაქები შუა საუკუნეებშიც არსებობდა – დვინი, ანისი, ერზინკი, კარინი, ყარსი, ვანი, არწი, ხლათი, მანაზკერტი. ადრე შუა საუკუნეებში ქალაქები იყო ალბანეთშიც. პტოლემეოსი აქ 29 ქალაქსა და მსხვილი დასახლებული პუნქტის შესახებ საუბრობს.

რა ვითარება გვქონდა ჩრდილოეთ კავკასიაში? რუსეთის აქ შემოსვლის მომენტიდან არც ერთი ქალაქი არ არსებობდა. აღნიშნული დროისათვის დაბლობი ძირითადად ყაბარდოელებსა და ნოღაელებს ჰქონდათ დაკავებული. არც დიდ ყაბარდოში და არც პატარა ყაბარდოში არც ერთი, თუნდაც პატარა, ქალაქი არ ყოფილა. ნოღაელები კი მომთაბარეობდნენ და ნომადებს მუდმივი დასახლებული პუნქტები საერთოდ არ გააჩნდათ. მთებში კი არც ერთი ქალაქი არ არსებობდა. თუმცა, საისტორიო საბუთებით, მონღოლთა შემოსევებამდე ჩრდილოეთ კავკასიის სტეპების ზონაში რამდენიმე ქალაქი არსებობდა. არქეოლოგების მიერ შესწავლილია ალანთა ნაქალაქარი ქვემო არზიზი მდ. დი-

დი ზელენჩუკის ხეობაში (თანამედროვე ყაბარდო-ბალყარეთის ტერიტორია). ის იყო ადმინისტრაციული და რელიგიური ცენტრი, ბიზანტიური გავლენის ფორფოსტი X–XII საუკუნეებში. XII საუკუნეში ქვემო არხიზში ცხოვრება ჩაკვდა. როგორც მიუთითებენ, XI საუკუნის ბოლოსა და XII საუკუნის დასაწყისში ალანიაში სწრაფად მიმდინარეობდა ადრე ჩამოყალიბებული საქალაქო ცენტრების ღეზურბანიზაციის პროცესი, მოსახლეობის ძირითადი ნაწილის მეურნეობისა და ყოფის ყველა სფეროს ნომადიზაცია. ჩრდილოეთ კავკასიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ქალაქი იყო მაჯარიც, რომელიც XIII საუკუნის მეორე ნახევარში მდ. ყუმის ნაპირებზე წარმოიქმნა (თანამედროვე ქ. ბუდიონოვკა, სტავროპოლის მხარეში). მის მოსახლეობას ძირითადად ალანები და ყივჩაღები წარმოადგენდნენ. აქვე ბევრ ვაჭარს უცხოვრია ევროპიდან და აზიიდან. დიდი ნაქალაქარებია აგრეთვე ცენტრალურ კავკასიაში ქვემო ჯულატი (თანამედროვე ყაბარდო-ბალყარეთის ქ. მაიკოპის ახლოს) და ზემო ჯულატი (ჩრდილოეთ ოსეთში სოფელ ელხონტოვოს მახლობლად). ეს იყო და ეს. მთებში შესახლების შემდეგ, ოსებს ქალაქები აღარ ჰქონიათ. არქეოლოგებს სხვა არაერთი ნაქალაქარიც აქვთ გათხრილი ჩრდილოეთ კავკასიის ველებში, მაგრამ უმეტესი მათგანის ფართობი 6-7 ჰექტარს არ აღემატება, იშვიათად 10 ჰექტარს. მთებში, სადაც თანამედროვე ჩრდილოეთ კავკასიური ეთნოსების განსახლების არეალი იყო, არსად ქალაქები არც საისტორიო წყაროებით და არც არქეოლოგიურად დადასტურებული არ არის. მთიელთა საზოგადოებრივ-ეკონომიური განვითარების დონე მას არ საჭიროებდა.

თითქოსდა საქალაქო ცხოვრება უნდა გამოეცოცხლებინა და განვითარებინა ვენეციელთა და გენუელთა კოლონიებს, რომლებიც ცოტა არ იყო ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის შავიზღვისპირეთში. XIII–XIV საუკუნეების მიჯნაზე, იტალიური რუკების თანახმად, აქ 30-ზე მეტი კოლონია იყო, სადაც 1260 წლიდან საბოლოოდ გენუელები გაბატონდნენ. მაგრამ, იტალიელებმა ვაჭრობის ისეთი სახე წაახალისეს, რომელიც საზოგადოების განვითარებას ხელს არ უწყობდა, პირიქით – ამუხრუჭებდა; ესაა ტყვეებით ვაჭრობა. ვაჭრობა ფულის

ნიშნებით კი არ ხდებოდა, არამედ გაცვლით. ის ორმხრივ სარგებლიანი არ იყო. ადგილობრივ კავკასიელებს ტყვეებში უცვლიდნენ ქსოვილებს, ვენეციურ სარკეს, საპონს, საკმეველს, მარილს, ბრინჯს, მდოგვს და ზოგიერთ სხვა სანელებელს... ცნობილია, რომ თვით გენუელებიც არ ერიდებოდნენ ტყვეების გატაცებას. მოგვიანებით გენუელთა ანალოგიური საქმიანობა კავკასიაში ყირიმელებმა და თურქებმა გააგრძელეს. ამრიგად, ქალაქებთან მიმართებაშიც სამხრეთ კავკასიასა და ჩრდილოეთ კავკასიაში რადიკალურად განსხვავებული ვითარება არსებობდა. ამ კომპონენტითაც ზედმეტია საუბარი საერთო კავკასიური ცივილიზაციის არსებობაზე.

ცივილიზაციის ერთ-ერთ ნიშნად გ. ჩაილდს მონუმენტური ნაგებობებიც მიაჩნია, თუმცა მთელი რიგი მეცნიერები ამ კრიტერიუმს არ ცნობენ. როგორც ჩანს ცივილიზაციის განსაზღვრაში ამ ნიშნის შემოტანა ზოგიერთ ძველი ცივილიზაციაში მონუმენტური ნაგებობების არსებობამ განაპირობა, მაგალითად შეიძლება ეგვიპტური, ძველბერძნული, რომაული... დავასახელოთ. მიგვაჩნია, რომ მონუმენტური ნაგებობების ნაცვლად უპრიანი იყო მეცნიერებს ასეთ კრიტერიუმად საქალაქო და საეკლესიო არქიტექტურა ელიარებინათ. სამხრეთ კავკასიაში მონუმენტური ნაგებობები ნამდვილად არსებობდა. საამისოდ მართლმადიდებლური ძეგლების სიმრავლეც საკმარისია. ბანა, ოშკი, იშხანი, პარხალი, ოთხთა ეკლესია, ტბეთი ტაო-კლარჯეთში ასეთი ძეგლების ყველა მოთხოვნილებას აკმაყოფილებს. თავისი მასშტაბურობით გამოირჩევიან აგრეთვე სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ციხე-სიმაგრეები. მაგალითად თორთუმისა და არტანუჯის დასახელებაც საკმარისია. დანარჩენ საქართველოშიც ბევრი იყო ასეთი კომპლექსები: სვეტიცხოველი, ბაგრატის ტაძარი, გელათი, ალავერდი, უფლისციხე, ვარძია, დავით გარეჯი, გონიოს ციხე, გორის ციხე, ნარიყალა, ხორნაბუჯი, სვანეთის კოშკური კულტურა, თაღოვანი ქვის ხიდები, რომელთა მშენებლობასაც საქართველოში თამარ მეფეს მიაწერენ... ქალაქური ტიპის არქიტექტურა ჯერ კიდევ ახალი და ძველი წელთაღრიცხვების მიჯნაზე მცხეთაში დადასტურებული აქვს სტრაბონს. მდიდარია სასუ-

ლიერო მონუმენტური ძეგლებით სომხეთიც: ზვარტნოცი, ემბიადინი, მამარაშენის ეკლესია, გელარდის მონასტერი... ალბანურმა ძეგლებმა ჩვენამდე ვერ მოაღწიეს. წყაროები მოგვითხრობენ, რომ VII საუკუნეში ალბანეთის დამოუკიდებლობის საბოლოოდ აღდგენის პერიოდში მიჰრანიდების დინასტიის გამორჩეულ წარმომადგენელს – ჯუანშირს მშობლიურ გარდმანში დიდებული გუმბათიანი ტაძარი აუგია, რომელიც შესანიშნავი ფრესკებით ყოფილა დამშვენებული.

არსებობს კავკასიონის ქედის ჩრდილოეთით ასეთი ნაგებობები? ანალოგიური ჩრდილოეთ კავკასიაში არაფერი არ ყოფილა, თუ არ ჩავთვლით რამდენიმე ქართულ ქრისტიანულ ტაძარსა და დაღესტნის, ინგუშეთისა და ჩაჩნეთის თავდასაცავ ნაგებობებს. ადიღური მოდგმის ხალხებს საერთოდ კოშკური კულტურაც კი არ გააჩნდათ. მათთვის უცნობი იყო ქვის ნაგებობები. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია შენიშნული, ადიღურ ეთნოსფერაში დასახლების თავისებური ტიპი ჰქონდათ შემუშავებული. მათი თავისებურება „სიმსუბუქე“ და „მოძრაობითობა“ გახლდათ. როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ ადიღელები მსუბუქი ტიპის ნაგებობებს უპირატესობას იმიტომ ანიჭებდნენ, რომ სტეპების მკვიდრთა თარეშების გამო იძულებული იყვნენ ხშირად ეცვალათ ადგილსაცხოვრისი.²⁹ ჩრდილოეთ-დასავლეთ კავკასიაში შემორჩენილი რამდენიმე მონუმენტური არქიტექტურული ძეგლი – ზელენუკის, შოანის, სენტინის ტაძრები, რომლებიც X–XI საუკუნეებიდან არსებობდა, ბიზანტიური და ქართული კულტურის ძეგლები იყო. ქართული კულტურის ძეგლი გახლდათ IX საუკუნეში აგებული ტყობა-ერდის ტაძარი ინგუშეთის ასას ხეობაში. იგივე შეიძლება ითქვას თარგიმისა და ალი-ერდის ტაძრებზე და „დათუნას“ ბაზილიკაზე დელესტანში. ამ კომპონენტითაც ვერ ვიტყვით, რომ არსებობდა საერთო კავკასიური ცივილიზაცია; ამ მხრივაც სამხრეთ კავკასია და ჩრდილოეთ კავკასია სხვადასხვა სამყარო იყო.

გ. ჩაილდი ცივილიზაციის ნიშნად მეცნიერებისა და ხელოვნების

²⁹ В. В. Гудаков. Северо-Западный Кавказ в системе межнациональных отношений с древнейших времен до 60-х годов XIX века. СПб. 2007, гл. 195.

ჩანასახებსაც ასახელებს. მეათე ნიშანს მწერლობაც (ლიტერატურაც) უნდა დაემატოს. ცივილიზაციის ეს ნიშანი ქართველი და სომეხი ხალხისათვის ადრე შუა საუკუნეებიდანვე იყო დამახასიათებელი. სომხებს V საუკუნიდან გააჩნიათ ორიგინალური და ნათარგმნი ლიტერატურა. მათ გააჩნიათ მდიდარი ისტორიოგრაფიული წიგნები, პროზაული და პოეტური ნაწარმოებები. პირველი სომხური წიგნი მართალია სომხეთს გარეთ, მაგრამ მაინც ძალიან ადრე – XVI საუკუნეში დაისტამბა. მრავალსაუკუნოვანი ისტორია აქვს სომხურ მუსიკასაც, თუმცა ხალხური სიმღერები მხოლოდ ერთხმიანი ჰქონდათ. VIII–IX საუკუნეებში სომხებმა შექმნეს დღემდე გაუშიფრავი სანოტო დამწერლობის ორიგინალური სისტემა. სომხური თეატრის საწყისები ცნობილია უძველესი დროიდან. თეატრალური დასები არსებობდა სომხეთის სამეფო კარზე, სადაც იდგმებოდა ბერძნულიდან თარგმნილი და ორიგინალური პიესები.

საქართველოში XI–XII საუკუნეებში არსებობდა მეცნიერებისა და განათლების ცენტრები (გელათისა და იყალთოს აკადემიები). უძველესი ქართული მხატვრული ნაწარმოები V საუკუნით თარიღდება. მთელი ისტორიის მანძილზე საქართველოში არ შეწყვეტილა მხატვრული ლიტერატურის შექმნა. XII საუკუნეში შეიქმნა ქართული ლიტერატურის შედევრი *შოთა რუსთაველის* „ვეფხისტყაოსანი“. X საუკუნის ნაწარმოები „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“ არა მხოლოდ მხატვრული ნაწარმოები, არამედ საისტორიო თხზულებაცაა. პირველი ქართული წიგნის დაბეჭვდის თარიღია 1629 წელი. მდიდარია ქართული საისტორიო მწერლობაც. საქართველოში ფილოსოფიური მეცნიერებაც სათანადოდ ვითარდებოდა (*ეფრემ მცირე, იოანე პეტრიწი*). ქართული არქიტექტურის ძეგლებზე ზემოთ ვილაპარაკეთ. მდიდარია ქართული სახვითი ხელოვნებაც. მაღალი დონის იყო ჭედური ხელოვნება. ქართველები შესანიშნავ მინიატურებსაც და რელიეფურ სკულპტურებსაც ქმნიდნენ. საყოფელთაოდ ცნობილია ქართული მოზაიკა და ფრესკული ხელოვნება. მაღალი დონის ფრესკებით დამშვენებულია საქართველოს მთაში (სვანეთი) ორიგინალური და მრავალრიცხოვანი ბა-

ზილიკები. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ქართული მუსიკალური კულტურა. ბევრი შედეგრი აქვს ქართველ ხალხს შექმნილი სიმღერების სფეროში (ორი, სამი და ოთხხმიანი გუნდური სიმღერები). მრავალსაუკუნოვანი ტრადიცია აქვს ქართულ ხალხურ მრავალფეროვან ქორეოგრაფიას. მისი განვითარების პროცესში შეიქმნა თეატრალიზებული ქართული ცეკვებიც. მეცნიერების, ხელოვნებისა და ლიტერატურის სფეროში ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხებს სომეხთა და ქართველთა მსგავსი არაფერი აქვთ შექმნილი. ამ ნიშნითაც არ დასტურდება კავკასიური ცივილიზაციის არსებობა.

განსხვავებული ვითარება გვქონდა სამართლის სფეროშიც. ქართველებსა და სომეხებს დაწერილი სახელმწიფო (ფეოდალური) სამართალი გააჩნდათ. საამისოდ *ბაგრატ კურაპალატის*, *ბექა-აღბუღასი* და *ვახტანგ VI-ის* სამართლის ძეგლები შეიძლება დავასახელოთ. სომეხებს *მხითარ გოშის* სამართალი ჰქონდათ. ჩრდილოეთ კავკასიის თითქმის ყველა ხალხში მხოლოდ ჩვეულებითი, ადამიანური სამართალი მოქმედებდა. გვიან შუა საუკუნეებიდან ჩრდილოეთ კავკასიის მთელ რიგ ხალხებში ადამის მუსლიმური სამართალი – შარიათი ჩაენაცვლა. სახელმწიფო სამართლის მქონე და ადამისა და შარიათის მატარებელი ხალხების ერთ ცივილიზაციურ სისტემაში ჩართვა არავითარ ლოგიკას არ ექვემდებარება.

ხელთ არა გვაქვს მონაცემები სომხეთში სახელმწიფო აღრიცხვიანობის შესახებ. სახელმწიფოებრიობის დროს, ბუნებრივია, სახელმწიფოსათვის დამახასიათებელი ეს ნიშანიც ექნებოდათ სომხებს. საქართველოში ეს აღრიცხვიანობა რომ არსებობდა ცნობილია, მაგალითად, შვიდ წელიწადში ერთხელ სამეფო კარი მოსახლეობის აღწერას ატარებდა. ჩრდილოეთ კავკასიისათვის ასეთი რამ დამახასიათებელი არ იყო.

ზოგადად კავკასიის ხალხების ეთნიკურ კულტურასაც, ეთნოგრაფიულ ყოფასაც უნდა შევეხოთ. ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ კავკასია ფრიად მრავალფეროვანი რეგიონი იყო, როგორც ბუნებრივ-გეოგრაფიული, კლიმატური, ისე ეთნიკური თვალსაზრისით.

ე. ებერხარდი მარცვლეული კულტურების მოყვანაზე აქცენტირებულ მიწათმოქმედებასა და მოშინაურებული საქონლის გამოყენებას ცივილიზაციის ნიშნებად მიიჩნევდა. მოშინაურებული საქონელი მსოფლიოს თითქმის ყველა ხალხს ჰყავდა და ამიტომაც მას ცივილიზაციის ნიშნად ვერ მივიჩნევთ, თუმცა სხვადასხვა ცხოველების მოშინაურება ადამიანთა საზოგადოების მიერ ცივილიზაციისაკენ გადადგმული დიდი ნაბიჯი იყო. რაც შეეხება მიწათმოქმედებას, მას კავკასიის ყველა ხალხი მისდევდა, გარდა მომთაბარე ნოღაელებისა. კავკასიაში მოსული ირანული და თურქული მოღვმის ხალხებიც მეურნეობის ამ სფეროს აქ დასახლკარებისთანავე ეზიარნენ. სამხრეთ კავკასიაში მიწათმოქმედება ირიგაციას ეფუძნებოდა, მათ შორის, დიდ სარწყავ სისტემებს, რომელთა მოწყობა დიდ კოლექტიურ შრომასა და სახელმწიფო ღონისძიებების, ფინანსური დახმარების გარეშე წარმოუდგენელი იყო. ჩრდილოეთ კავკასიის მთისწინა თუ სტეპების ზოლში არქეოლოგებს ანალოგიური სარწყავი სისტემები დაფიქსირებული არა აქვთ. მიწათმოქმედების მაღალი კულტურის მაჩვენებელია სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ტერასეული მიწათმოქმედების მაღალი დონე. მართალია ტერასები ჩრდილოეთ კავკასიაშიც არსებობდა, მაგრამ მასშტაბებში დიდი სხვაობაა. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში 25-დან 40-მდე საფეხურიანი ტერასები არსებობდა. საქართველოში მაღალი დონის მევენახეობა-მელვინეობა არსებობდა. აქ 500-ზე მეტი ვაზის ჯიში ჰქონდათ გამოყვანილი, რაც ქართველი გლეხების საუკუნეობრივი შემოქმედების შედეგი იყო. ღვინო თითქმის ყოველდღიური მოხმარების პროდუქტი იყო; მას რიტუალური დანიშნულებაც ჰქონდა. სომხეთში, მიუხედავად არარატის ველის მკაცრი კლიმატური პირობებისა, მევენახეობა მაინც სათანადოდ იყო განვითარებული – ზამთარში ვაზს მიწაში მარხავდნენ. ჩრდილოეთ კავკასიისათვის ანალოგიური რამ დამახასიათებელი არ ყოფილა.

ჩრდილოეთ კავკასიის მთიანი ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემო მიწათმოქმედების ფართოდ განვითარების საშუალებას არ იძლეოდა. ამიტომ მეურნეობის სფეროში პრიმატი მეცხოველეობას ჰქონდა. ყა-

ბარდოში წამყვანი დარგი მეცხენოება გახლდათ. გვიან შუა საუკუნეებში ჩრდილოეთ კავკასიის ზოგიერთმა ხალხმა საერთოდ უარი თქვა მიწათმოქმედებაზე, რადგან ძირითად შემოსავალს თარეშები აძლევდა, მაგალითად შეიძლება ხუნძები დავასახელოთ. XVIII საუკუნის ბოლოსა და XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ჩერქეზების შესახებ ერთ-ერთი ისტორიკოსი წერდა: „*ჩერქეზებს არავითარ ჩემთხვევაში არ შეიძლება მიწათმოქმედი ხალხი ეუწოდოთ. ისინი ხელებს ომისათვის უფროთხილდებიან*“. ნ. დუბროვინი მათ მთავარ სიმდიდრედ ცხენების ძალიან დიდ ჯოგებსა და ცხვრის ფარებს თვლიდა. იტალიელი კ. გლავანი კი ხაზს უსვამდა, რომ დასავლეთ ადიღეელები „*საჭმელად ბევრ ხორცს და ცოტა პურს გამოიყენებენ, რომელსაც ფეტვის ფქვილისაგან აცხობენ*“. 1821 წელს ჩრდილოეთ კავკასიაში იმყოფებოდა შოტლანდიელი მოგზაური რობერტ ლაიელა, რომელიც აღნიშნავდა, რომ „*კავკასიის მთიელ ტომებს ძალიან ბევრი საერთო აქვთ და ცდილობენ გაავრდელონ ცხოვრების ის გზა, რომელსაც მათი წინაპრები მისდევდნენ. მიწათმოქმედებას მისდევენ მცირედ. მათი ძირითადი საქმიანობა ნადირობა, მესაქონლეობა და ძარცვაა*“. ყაბარდოელებში მიწათმოქმედებას ინტენსიური ხასიათი არ ჰქონია. ყაბარდოული კაბაკების ხშირი ადგილმონაცვლეობის მიზეზი მიწების გამოფიტვაც იყო. ევლია ჩელების სიტყვებით, დასავლეთ ადიღეელები ხშირად გადადიოდნენ ერთი ადგილიდან მეორეზე და „*ამის გამო ჩერქეზთა ამ ქვეყანაში არაა არც ბაღები, არც ვენახები და არც მუდმივი საცხოვრებლები*“. მოყვანილი საისტორიო და ეთნოგრაფიული მასალა ცხადყოფს, თუ რაოდენ განსხვავდებოდა ერთმანეთისაგან სამხრეთ კავკასიური და ჩრდილოეთ კავკასიური მეურნეობის ფორმები. ეს სხვაობაც არ იძლევა იმის საფუძველს, რომ ისინი ერთიანი კავკასიური ცივილიზაციის წარმომადგენლებად მივიჩნიოთ.

სამხრეთ კავკასიელებისათვის თუ ძირითად საკვებს პური წარმოადგენდა, ჩრდილოეთ კავკასიელებისათვის – არა. ყაბარდოელებმა/ადიღეელებმა პურის კულტურა არ იცოდნენ. ის რუსებისაგან შეითვისეს. მათი ძირითადი საჭმელი იყო „პასტა“ – ფეტვის ბურღულის

უმარილო სქელი ფაფა. სქელ გაციებულ ფაფას ნაჭრებად შეექცეოდნენ. ცნობილია, რომ საკვები, და, რა თქმა უნდა, სასმელიც წარმოადგენს ეთნიკური სტერეოტიპის მნიშვნელოვან შემადგენელ ნაწილს და მკაცრადაა დაკავშირებული ეთნოსის მეურნეობასა და შესაბამისად მისი ბინადრობის გარემოსთან. კულტურის ამ სფეროშიც განსხვავება აშკარაა.

ახლა სოციალური ურთიერთობებზე უნდა შევჩერდეთ. როგორც სამხრეთ, ისე ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხებისათვის ტრადიციული იყო დიდ და პატარა ოჯახებად ცხოვრება. ამ სფეროში მსგავსება დიდი იყო, მაგრამ საქორწინო ურთიერთობებზე ამას ვერ ვიტყვით. ცნობილია, რომ ქართველებსა და ჩრდილოეთ კავკასიელებს, დაღესტნელების გამოკლებით, გვარი ჰქონდათ. გვარი ეკზოგამიური იყო, ე. ი. ერთი გვარის წევრები ერთმანეთზე არ ქორწინდებოდნენ (ქართული მართლმადიდებელი ეკლესია შვიდი თაობის გასვლის შემდეგ რთავდა დაქორწინების უფლებას). დაღესტანის ყველა 26 ხალხს და მათი მონათესავე აზერბაიჯანში მცხოვრებ ხინალულებს, კრიწებს და ბუდუხებს, აგრეთვე აზერბაიჯანელებს, გვარები არ ჰქონდათ და ამ ხალხებში ქორწინება ენდოგამიური გახლდათ, ე. ი. ერთმანეთზე ქორწინდებოდნენ ახლო ნათესავები, აკრძალვა მხოლოდ და-ძმას ეხებოდა. დაღესტნელები მეზობელი სოფლების მკვიდრებზეც კი არ ქორწინდებოდნენ. სხვადასხვანაირი საქორწინო ტრადიციების მქონე ხალხები შეიძლება ერთ ცივილიზაციაში შედიოდნენ? რა თქმა უნდა, – არა. განსხვავება იმაშიცაა, რომ ქრისტიანი ხალხებისათვის ქორწინება კანონიერად ითვლებოდა საეკლესიო ჯვრიწერის შემდეგ, ხოლო ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხებში ქორწინების კანონიერების დამდგენი საქორწინო რიტუალი იყო. სამხრეთ კავკასიის ხალხების ქორწინება და ქორწინებულები – ნეფე და პატარძალი – ქორწილის მთავარი პერსონაჟები იყვნენ, ხოლო ჩრდილოეთ კავკასიის უმეტეს ხალხებში ქორწილს ნეფე-პატარძალი საერთოდ არ ესწრებოდა, მაგალითად, ჩაჩნეთში. აქ ნეფე მეგობრის ან ნათესავის სახლში იმალებოდა, ანდა ზოგჯერ ტყეში მიდიოდა. ქორწილის შემდეგ, პირველ ხანებში, ქმარი

გარეშეთ, თავის მშობლებსაც კი თავს არიდებდა, ცოლს კი საიდუმლოდ — მხოლოდ ღამით ხვდებოდა.

რელიგიიდან გამომდინარე ჩრდილოეთ კავკასიელ მუსლიმებსა და სამხრეთ კავკასიელ აზერბაიჯანელებში ვაჟი ქალს ურვადის (გადასახადის) გარეშე ვერ შეირთავდა, ქრისტიანი ქართველებისა და სომხებისათვის ანალოგიური რამ უცნობი იყო. ქორწინება ხდებოდა ან ქალისა და ვაჟის ურთიერთმოწონებით, ან გარიგებით. ლეზგიებს შორის გაცვლითი ქორწინება არსებობდა, რომლის დროსაც მხარეები ერთმანეთში გოგონებს (ქალიშვილებს, დებს) ცვლიდნენ. მუსლიმური სამყაროსათვის ლევირატი და სორორატი იყო დამახასიათებელი. ასეთი ჩვეულება სამხრეთ კავკასიის ქრისტიანი ხალხებისათვის უცნობი იყო. ეს მონაცემებიც არ გვაძლევს იმის საფუძველს, რომ კავკასიურ ცივილიზაციაზე ვისაუბროთ. მატერიალური და სულიერი მიღწევების ერთობლიობა კავკასიის სამხრეთით და ჩრდილოეთით მცხოვრებ ხალხებს არ ჰქონიათ. განსხვავებული იყო ქალის უფლებრივი მდგომარეობაც. შუა საუკუნეების ქართული აზროვნება ქალსა და მამაკაცს თანაბარ დონეზე განიხილავდა. საკმარისია შოთა რუსთაველის აფორიზმი გავიხსენოთ: „ლეკვი ღომისა სწორია, ძუ იყოს, თუნდაც ზვადია“. ქართველი ქალისადმი კლდედამოსილება, მოწიწება ჩანს ხალხური ცეკვის მწვერვალში „ქართული“, რომელიც რაინდულ-რომანტიკული სულისკვეთებით აღსავსე ცეკვაა. ამ თვალსაზრისით ხეცსურული სწორფრობისა და ფშაური წაწლობის წეს-ჩვეულების დავიწყებაც არ შეიძლება. ქართული ოჯახი თუ მტკიცე იყო, ამას ვერ ვიტყვით ჩაჩნური ოჯახის შესახებ. ქმარს შეეძლო ცოლი ყოველგვარი არგუმენტების გარეშე სახლიდან დაეთხოვა. ასეთ შემთხვევაში ბავშვები მამასთან რჩებოდნენ და დედას საერთოდ ვეღარც ნახულობდნენ. ასე რომ, კაცი შეიძლება სამ-ოთხჯერ დაქორწინებულიყო და ქალიც ხელახლა გათხოვილიყო. ოჯახების დაშლა და ხელახლა დაქორწინება ხშირად ხდებოდა. ასეთი სხვადასხვა ტრადიციების მატარებელი ეთნოსების ერთ, საერთო ცივილიზაციაში ყოფნა წარმოუდგენელია.

დაღესტნის ხალხები ფაქტობრივად იზოლატი ეთნოსები იყვნენ.

ამას მათი ენდოგამიური ქორწინებაც განაპირობებდა. ეს იყო მიზეზი იმისა, რომ ერთ ენობრივ-ეთნიკურ ერთეულს საერთო ეთნიკური თვითშეგნება არ ჰქონდა; არ ჰქონდათ საერთო ეთნონიმი და ისინი სოფლის სახელწოდებით იწოდებოდნენ. იგივე შეიძლება ითქვას ბალყარელების შესახებ, რომელთა ეთნონიმებს ხეობათა სახელები წარმოადგენდა. კავკასიის სხვა ეთნოსებისათვის ასეთი სახელდება უცნობი იყო. ამ სფეროშიც სხვადასხვაობა გვაქვს. საერთო წარმომავლობის ჩრდილო კავკასიურმა ეთნოსებმა კონსოლიდაციაც კი ვერ მოახერხეს, მაგალითად, ოსები ორ ერთეულად იყოფოდნენ: ირონელებად (აღმოსავლეთ ოსები) და დიგორელებად (დასავლეთელი ოსები). მათი ეთნიკური კონსოლიდაციის ხელის შემშლელი რელიგიური ფაქტორიც იყო. უკანასკნელნი მაჰმადიანები იყვნენ. ერთ ენაზე მოლაპარაკე ყარაჩაელები და ბალყარელები ცალ-ცალკე ეთნოსებად დარჩნენ, რომელთა კონსოლიდაციასაც ტერიტორიული ფაქტორი უშლიდა ხელს. იგივე შეიძლება ითქვას ადიღეური მოდგმის ხალხებზე. XIV საუკუნეში ადიღეელთა ერთი ნაწილის აღმოსავლეთით გადანაცვლებამ მათგან ფაქტობრივად ყაბარდოული ეთნოსის ფორმირებას დაუდო სათავე. ბევრი წვრილ-წვრილი ეთნოსი დარჩა დაღესტანში. დაღესტნელების დიდ ეთნოსებად გაერთიანებას ენდოგამიური ქორწინება აბრკოლებდა.

ორიოდე სიტყვით დაკრძალვის წეს-ჩვეულებების შესახებაც. ქართველები მიცვალებულს მართლმადიდებლური წესის მიხედვით მესამე დღეს კრძალავდნენ, ჩრდილოეთ კავკასიელი მუსლიმები – იმავე დღეს, მზის ჩასვლამდე. ჩრდილოეთ კავკასიელი ჩაჩნები, ინგუშები, ოსები, ყარაჩაელები, ბალყარელები მიცვალებულს არა მიწაში, არამედ მიწისზედა აკლდამაში კრძალავდნენ.

საერთო კავკასიური ცივილიზაციის არსებობა არც მუსიკალური ფოლკლორის შედარებით დასტურდება. ამჯერად ამ თვალსაზრისით ჩრდილოეთ კავკასიელი და სამხრეთ კავკასიელი ხალხების შედარებას არ შევუდგებით. მხოლოდ იმას აღვნიშნავთ, რომ ქართული გუნდური და მრავალხმიანი მუსიკალური ფოლკლორი ჟანრობრივად მდიდარია. ის მოიცავს შრომით, საყოფაცხოვრებო, საწესჩვეულებო, საქორწილო,

ისტორიულ, საგმირო, სასიყვარულო, სახუმარო, საფერხულო სიმღერებს, შაირებს, მოთქმა-ტირილს. ჩრდილოეთ კავკასიელი ადიღელები-სა და დაღესტნელთა ზეპირ-პოეტურ შემოქმედებაში კი მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა სიმღერებს თარეშების შესახებ. ასეთი სახის სიმღერებში პროპაგანდა ეწევა თარეშებს, რომელიც მიმართული იყო სხვათა საძარცვავად და ტყვეების ხელში ჩასაგდებად, ხოტბას ასხამდნენ თარეშების ორგანიზატორებს, რომელიც თანამეინახეებთან ერთად კლავდა და ატყვევებდა სხვა რჯულის ადამიანს. ხუნძთა სიმღერებში დაწვრილებითაა გადმოცემული თარეშებისათვის მზადება, აღწერენ იმ იარაღს, რომელიც ლაშქრობისას თან მიჰქონდათ. ერთ-ერთი სიმღერის ტექსტი კი ასე ჟღერს: „სადაც ჩვენი ხელი შეეხო, იქ ტირილი გაისმა, სადაც მივიდა ფეხი ჩვენი, იქ ალი აგიზგიზდა. ტყვედ ჩავდებულ იქნენ ხელეבלამაზი და თაღლამაზი ქალიშვილები; შევიპყარიო ჯანმრთელი ბიჭები...“ როგორც წესი, თარეშების შესახებ შექმნილი სიმღერები ასეთი სურვილით მთავრდება: „დაე, დაებადოს ყველა დედამამს მსგავსი შვილები“. რომელი ცივილიზაციის ჩარჩოებში შეიძლება მოთავსდეს ასეთი მუსიკალური ფოლკლორი? ჩრდილოეთ კავკასიაში ადამიანთა მოტაცება და მონებად გაყიდვა დანაშაულად არ ითვლებოდა, ე. ი. მათ სამხრეთ კავკასიელთაგან განსხვავებული სტერეოტიპები და ეთნოფსიქოლოგიური განწყობა გააჩნდათ. ქართველები რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში თვითონ განიცდიდნენ თარეშების უარყოფით შედეგებს, რასაც საბოლოოდ ქვეყნის ჩრდილოეთი საზღვრის თითქმის მთელ მონაკვეთზე ეთნიკური სიტუაციის შეცვლა და ჩრდილოეთ კავკასიელ მთიელთა ჩამოწოლა მოჰყვა.

ხალხური კულტურის არაერთი სხვა მაგალითი შეიძლება კიდევ მოვიყვანოთ, მაგრამ, ვფიქრობთ, თქმული საკმარისია. კავკასიის ხალხებს ბევრი კულტურის ელემენტი საერთო ჰქონდათ: სტუმართმოყვარეობის ტრადიციები, მსგავსი ადათობრივი სამართალი, სისხლის აღების წეს-ჩვეულება, სამოსის თითქმის ერთგვაროვნება (ჩოხა გვიან გახდა საერთო კავკასიური. მამაკაცის ამ სამოსს ჩრდილოეთ კავკასიაშიც და ქართველებშიც ძირითადად დაწინაურებული ფენა ატარებდა, ხო-

ლო გლეხობაში ის სადღესასწაულო სამოსი იყო – დიდ სოფლებში ისინი ჩოხას ძირითადად ქორწილში იცვამდნენ), გაძიძავება, კოშკური კულტურა (ადილეური მოდგმის ხალხებისათვის კოშკური კულტურა დამახასიათებელი არ იყო), დასახლების შეჯგუფებული ფორმა და სხვა. ეთნიკური კულტურის ზოგიერთი მსგავსი ელემენტი არავითარ საფუძველს არ იძლევა იმისათვის, რომ „კავკასიურ ცივილიზაციაზე“ ვილაპარაკოთ. კავკასიის ხალხებს უფრო მეტი განმასხვავებელი რამ ჰქონდათ, ვიდრე საერთო, განსაკუთრებით ეს სამხრეთ კავკასიელებისა და ჩრდილოეთ კავკასიელების კულტურაზე შეიძლება ითქვას. კავკასიური ცივილიზაციის წარმოქმნაზე ვერც მოსახლეობის სხვადასხვა ჯგუფების მიგრაციამ მოახდინა რაიმე გავლენა. ჩრდილოეთ კავკასიურ ეთნოსებში ბევრია ქართული წარმომავლობის, ქართველთა შორის – ჩრდილოკავკასიური წარმომავლობისანი, მაგრამ ასეთი გადასახლებანი რაიმე სიმპტომსაც კი არ ქმნიდა კულტურათა დასაახლოვებლად, მსგავსი პოლიტიკური და სოციალ-ეკონომიკური სტრუქტურების შესაქმნელად. რასობრივად კავკასიელები ახლოს დგანან ერთმანეთთან. ანთროპოლოგიური მსგავსება კი სულ სხვა მოვლენაა; ის ბუნებრივი კატეგორიაა. ანთროპოლოგიურ ტიპსა და ფენოტიპის მსგავსებას კულტურულსა და ცივილიზაციურ მოვლენებთან არავითარი კავშირი არა აქვს.

საერთო „კავკასიური ცივილიზაციის“ შესახებ თანამედროვე მდგომარეობიდან გამომდინარეც არ შეიძლება ვისაუბროთ: წინააღმდეგობები კავკასიელ ხალხთა შორის განუზომლად დიდია. ერთი ცივილიზაციის ფარგლებში ამდენი დაპირისპირება, კონფლიქტი არ ხდება. მხედველებაში გვაქვს სომხურ-აზერბაიჯანული ომი, „ქართულ-აფხაზური“ და „ქართულ-ოსური ომები“, ინგუშურ-ოსური დაპირისპირება. საერთო კავკასიური ცივილიზაცია რომ ნონსენსია, ამას ჩრდილოეთ კავკასელთა შორის ისლამის რეაქციული მიმართულების – ვაჰაბიზმის ფართოდ გავრცელებაც უშლის ხელს, და, რაც ყველაზე მთავარია, დღეს გავრცელებული ტერორიზმი. ტერორიზმი საერთოდ როგორ შეიძლება ცივილიზაციურ მოვლენად ჩაითვალოს?

არა მხოლოდ კავკასიური ცივილიზაციის, არამედ ერთიანი კავკასიური კულტურის მიმართაც სრულიად სამართლიანი ნეგატიური დამოკიდებულებაა გამოთქმული: „კავკასიური იდენტურობის არსებობა არ ნიშნავს ერთიანი კავკასიური კულტურის არსებობას ისევე, როგორც, ვთქვათ, ევროპული იდენტურობისა – ერთიანი ევროპული კულტურის არსებობას“.³⁰ გამოთქმულ შეხედულებას ზემოთ ჩვენს მიერ მოხმობილი ყოფითი კულტურის მონაცემების მოხმობაც ადასტურებს. უფრო მეტიც: არ არსებობს საერთო ჩრდილოკავკასიური კულტურაც; დაღესტნის ხალხებისა და ადიღეელთა კულტურის კომპონენტები სრულიად განსხვავებულია და ერთ საერთო ჩარჩოში არ თავსდება.”

ნორბერტ ელიასის სიტყვებით, „ცივილიზაცია“ იმას გამოხატავს, რაც ყველა ხალხისათვის საერთოა, „კულტურა“ კი – ეროვნულ ფენომენს. მართლაც კავკასიის ყველა ხალხს მისთვის დამახასიათებელი ეთნიკური კულტურა გააჩნია, მაგრამ ეს კულტურის ელემენტები მათ საერთო არა აქვთ, არა აქვთ საერთო „ცივილიზაციის“ ნიშნები. ჩრდილოეთ კავკასიელების კულტურა ცივილიზაციაში ვერ გადაიზარდა. იმ დროს, როდესაც ქართველებს, სომხებსა და აზერბაიჯანელებს ცივილიზაციის ყველა ნიშანი გააჩნიათ და ისინი საუკუნეების წინ წარმოიქმნა, ასეთსავე ჩრდილოეთ კავკასიაში ვერ ვხედავთ. როდესაც რომელიმე ავტორი საერთო რასას, ფენოტიპს ცივილიზაციის ნიშნად განიხილავს, აშკარაა, რომ ასეთი მოსაზრების ავტორებს, ფაქტობრივად, მეცნიერული საარგუმენტაციო მონაცემები არ გააჩნიათ. რეალურად ჩვენ საქმე გვაქვს ორ, სრულიად სხვადასხვა, სამყაროსთან, რომელიც გაყოფილია კავკასიის დიდი წყალგამყოფი ქედით. ქედის ჩრდილოეთით მთებში მცხოვრები ეთნოსების საკონტაქტო ზოლი ევრაზიის სამომთაბარეო სივრცე იყო, ზოლო სამხრეთ კავკასიელებს ურთიერთობა ჰქონდათ სპარსულ, ანტიკურ, არაბულ, მართლმადიდებლურ-ბიზანტიურ ცივილიზაციებთან.

³⁰ ნ. ჩიქოვანი საქართველოს კულტურული რაობა და ცივილიზაციური კუთვნილება ცივილიზაციათა თეორიის კონტექსტში. თბ. 2005, გვ. 163.

სამხრეთ კავკასიელთა საერთო ცივილიზაციაზედაც ვერ ვისაუბრებთ. ადრე შუა საუკუნეებში თითქოს ისინი (ქართველები, სომხები, ალბანელები) სპარსული ცივილიზაციის რაღაც ნაწილს წარმოადგენდნენ, ყოველ შემთხვევაში, მის დიდ გავლენას განიცდიდნენ, მაგრამ ამ ხალხებში ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ ცივილიზაციის ვექტორი სხვა მხარეზე გადაიხარა. ცალ-ცალკე განვითარდა ქართული და სომხური ცივილიზაცია. საერთო ქრისტიანული რელიგიის მიუხედავად, სომხებმა და ქართველებმაც თავისთავადი ეთნიკური ცივილიზაციები შექმნეს. ქართველთა დიოფიზიტობა და სომეხთა მონოფიზიტობა ერთი ცივილიზაციის შექმნის საფუძველს არ ქმნიდა. სომხებს XI საუკუნიდან სახელმწიფოებრიობა მოეშალათ და მათ ძირითად საქმიანობად, განსაკუთრებით სხვა ქვეყნებში გადასახლებულთათვის, ვაჭრობა და ხელოსნობა იქცა, ხოლო ქართველთათვის ვაჭრობა საყოველთაო მოვლენა არ ყოფილა; ისინი მიწას იშვიათად წყდებოდნენ. დიდად განსხვავდება ერთმანეთისაგან ქართული და სომხური ხასიათიც (სხვათა შორის, ბევრი საერთო აქვს ერთმანეთთან ქართულ და ესპანურ ხასიათებს). ქართული ცივილიზაცია შედეგია სპარსული, ძვლებერძული, ბიზანტიური და თვით ქართული კულტურების შერწყმა-განვითარებისა. მის საფუძველს კი მართლმადიდებლობა წარმოადგენს. ზოგიერთთა მითითებით, ქართული ცივილიზაცია ევროპული ცივილიზაციის ნაწილია. ეს მოსაზრება საარგუმენტაციო მონაცემებს არ ეყრდნობა. ევროპასთან საქართველოს მხოლოდ შუა საუკუნეების სოციალური სისტემის – ფეოდალიზმის მსგავსება აახლოვებდა. თანამედროვე საქართველო ევროპული ცივილიზაციისაგან იმითაც განსხვავდება, რომ ქართველები, ევროპელებისაგან განსხვავებით, კანონმორჩილებით არ გამოირჩევიან (სულ სხვა საკითხია ქართველების თითქმის მუდმივი სწრაფვა ევროპისაკენ/დასავლეთისაკენ).

ამრიგად, კავკასიური ცივილიზაცია არ არსებობდა და არ არსებობს. კავკასიელებს (სამხრეთ და ჩრდილოეთ კავკასიელებს) არ ჰქონიათ კულტურული ფენომენების, სოციალ-ეკონომიკური და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური სტრუქტურების საერთო კომპლექსები და

სტრუქტურები, რელიგიური ერთობა. საერთო კავკასიური კულტურული და ცივილიზაციური ერთობის წარმოქმნას ხელი შეუშალა რეგიონის ბუნებრივ-გეოგრაფიულმა და კლიმატურმა მრავალფეროვნებამ, ევროპისა და აზიის დამაკავშირებელმა გზებმა და ამ გზებზე სხვადასხვა დამპყრობლის მიგრაციამ და აქ დამკვიდრების სურვილმა. განვითარებული შუა საუკუნეების პერიოდში ქართველთა ცდა კავკასიელების ქრისტიანული იდეოლოგიის ქვეშ გაერთიანებისა წარუმატებელი აღმოჩნდა. კავკასიის სამხრეთმა და ჩრდილოეთმა ნაწილებმა განვითარების სხვადასხვა გზა გაიარეს. აქ მცხოვრებ სხვადასხვა ხალხებს ერთი ისტორიული მარშრუტი არ გაუვლიათ. „კავკასიური ცივილიზაცია“ მხოლოდ ცივილიზაციის თეორიებში, ისტორიასა და ეთნოლოგიაში ჩაუხედავი მეცნიერების მოგონილი სიტყვებია.

Roland Topchishvili

ABOUT “CAUCASIAN CIVILIZATION”

Summary

Recently many people has been talk about “Caucasian Civilization” – books are published under this title, international conferences and forums take place quite often. Here, in this article, we discuss different opinions about phenomenon of civilization, we are trying to set up the main criteria of civilization that belong to famous scientist (A. Toynbee, N. Danilovski, G. Childs, W. Mason, R. Adams, C. Renfro, C. Flanner, W. Eberhard...). Regarding to those features that belongs to civilization the conclusion is drawn that common “Caucasian Civilization” does not exist at all. South and North Caucasians have never shared common cultural features, socio-economic and political structures, or even the religious unity. South Caucasian nations have almost all signs of civilization, but North Caucasians have not. North Caucasian ethnic groups were connected with nomadic world of Eurasia, while South Caucasians – with the civilizations like Persian, Arabian, Hellenistic, Roman, and Byzantine. Geographical, natural, or climate diversity, roads that connected Europe, Asia, and various conquerors whose invasions and migrations on intention to settle in this region – all served to be contradiction towards the creation of common Caucasian cultural and civilization unity. “Caucasian Civilization” is the artificial term invented by scientists being incompetent in theories of civilization, history and ethnology.